

Oorzaak en gevolg

Vakbeweging en werkgeversorganisaties zijn druk bezig de kabinetsformatie te beïnvloeden. Beide wijzen zij voortdurend op het sociaal-economische beleid zoals zij dat wensen. Tegen het formuleren van deze wensen bestaan geen bezwaren. Het is nuttig dat de politieke partijen op de hoogte blijven van de opvattingen die er in het bedrijfsleven bestaan. Men zou echter wel bezwaren kunnen maken tegen de wijze waarop die wensen in de openbaarheid worden gebracht: de vakbeweging gebruikt dreigende taal en de werkgevers bedienen zich van pseudo-wetenschappelijke geschriften. Laat ik enkele voorbeelden noemen.

In *De vakbeweging* van 4 januari jl. schrijft het NVV aan kabinetsinformatie Ruppert dat het vertrouwen van de vakbeweging ernstig is beschaamd, nu duidelijk wordt dat de winst-, rente- en huurinkomens in 1972 met ca. 20% zijn gestegen. Als oorzaak hiervan worden de uit de pan spattende winsten genoemd, die verdiend zijn met onredelijke prijsverhogingen. Het NVV eindigt met de dreiging, dat de vakbeweging vóór 1 juli a.s. de rekening zal opmaken, hetgeen Ruppert in zijn oren dient te knopen.

Het NVV kwam tot deze dreigende taal na Dr. Zijlstra op het toneel te hebben laten verschijnen, die constateerde dat de inflatie in 1973 blijft doorhollen zonder duidelijk te maken of hij het centraal akkoord een vodge papier vindt of dat hij redenen ziet dat zelfs bij een stipt naleven van dit akkoord de inflatie niet kan worden beteugeld. Het NVV wordt het gezeur beu dat werknemers de verzwaaring van de druk van de verzekeringspremies en belastingen afwentelen, terwijl het reële vrij beschikbare inkomen in 1972 slechts met 1% steeg en ook in 1973 met niet meer dan 1% zal stijgen. (Het reële vrij beschikbare inkomen is een beperkter begrip dan de reële arbeidsvoorwaarden, die volgens het centraal akkoord in 1973 met 3,5% mogen stijgen).

Het NVV heeft duidelijk de smoor in omdat de werkgevers de inflatiebestrijding ernstig in gevaar brengen vanwege het uit de pan spatten van de winsten. Nederland schiet echter niet veel op met de schrijtuur van het NVV. Dat de winsten met 20% stegen, zegt weinig. Het NVV had er beter aan gedaan te berekenen hoe hoog de winsten hadden mogen stijgen om de collectieve voorzieningen en de werkgelegenheid (beide doelstellingen van de vakbeweging) veilig te stellen; het erkent wel dat een „redelijke” stijging van het overige inkomen aanvaardbaar is met het oog op de continuïteit van de ondernemingen. Zonder het kwantificeren van de „redelijke stijging” zal het NVV zijn tegenstanders moeilijk overtuigen.

De werkgevers doen het anders. Onlangs schreef de Raad van Nederlandse Werkgeversverbonden een brief over zijn visie op het te voeren sociaal-economische beleid aan kabinetsinformatie Ruppert. Deze visie werd ondersteund door een bijvoegsel: de nota *Kernpunten sociaal-economisch beleid*. Terecht schrijven de werkgevers dat a. de overheid — en daarmee de gemeenschapsvoorzieningen — het grootste slachtoffer van de inflatie is; b. de pensioenvoorzieningen onbetaalbaar dreigen te worden; c. er ernstige economische en sociale spanningen dreigen; d. de permanente druk op de rendementen een toenemende bedreiging voor de eco-

nomische groei en de werkgelegenheid in de toekomst vormt.

Degene die van de werkgevers een visie op de inflatiebestrijding verwacht die deze bedreigingen wegwerkt, komt bedrogen uit. Als oorzaak van de inflatie zien de werkgevers de stijging van de gemeenschapsvoorzieningen, die daarmee dus niet alleen het slachtoffer van de inflatie zijn. Dit lijkt mij een tegenstrijdige opvatting; de overheidsuitgaven zijn óf oorzaak van de inflatie óf slachtoffer.

De werkgevers schrijven terecht dat de nieuwe regering de moed moet opbrengen het Nederlandse volk duidelijk te maken dat de bomen niet tot in de hemel groeien. Hun daaropvolgende stelling, dat nieuwe gemeenschapsvoorzieningen slechts kunnen worden verwezenlijkt door besparingen op bestaande voorzieningen, is alleen juist als onder die bestaande voorzieningen niet alleen gemeenschapsvoorzieningen worden verstaan. Voor de inflatiebestrijding doet het er niet toe op welke bestedingen (investeringen, collectieve en particuliere consumptie) wordt bezuinigd bij het verwezenlijken van nieuwe gemeenschapsvoorzieningen. Een keuze uit deze bestedingen is een politieke beslissing.

De werkgevers komen tot bovenstaande opvattingen door het naast elkaar zetten vanaf 1960 van het procentuele aandeel der belastingen en sociale premies (voorstellende de collectieve sector) in het nationale inkomen, het procentuele aandeel van het arbeidsinkomen en van het overige inkomen in de toegevoegde waarde van bedrijven en de prijsstijging. Hieruit blijkt dat vanaf 1960 de prijsstijging gepaard ging met een forse stijging van het aandeel van de collectieve sector, een stijging van het aandeel van het arbeidsinkomen en een forse daling van het aandeel van het overige inkomen.

Tegen deze analyse bestaan de volgende bezwaren.

1. Het naast elkaar zetten van cijferreeksen zegt niets over de causaliteit. Er had evengoed geconcludeerd kunnen worden dat het aandeel van het overige inkomen te weinig is gedaald.
2. Het ware beter geweest de procentuele aandelen van de diverse bestedingen in de totale bestedingen vanaf 1960 in een cijferreeks naast elkaar te zetten. Inflatie wordt immers veroorzaakt door te hoge wensen van de bevolking met betrekking tot de bestedingen. Men kan dan tot andere conclusies komen omdat het reële aandeel van de collectieve sector is gedaald. Uiteraard blijkt ook hieruit geen causaliteit.
3. De economische wetenschap heeft betere analysemethoden dan het louter vergelijken van tijdreeksen, dat gemakkelijk tot nonsenscorrelatie kan leiden. Men mag slechts tijdreeksen vergelijken *na* een nauwkeurige analyse over oorzaak en gevolg.

Zowel vakbeweging als werkgeversorganisaties falen m.i. in het analyseren van de inflatieproblematiek. Het zou vooral ten behoeve van de kabinetsformatie nuttig zijn indien hun economen zich meer wetenschappelijk gingen toeleggen op de oorzaken en de gevolgen van de inflatie. Beide instituties slagen er wel in hun politieke visies weer te geven; deze moeten nu zo langzamerhand wel bij iedereen bekend zijn.

L.H.

Inhoud

Oorzaak en gevolg	41
Column	
Een wit-,boek", door Drs. W. Sidré	43
<i>Dr. H. O. C. R. Ruding:</i> Monetaire integratie, margevernuwing en kapitaalliberalisatie in de EG	44
<i>Prof. Dr. A. Bosman, Drs. G. J. van Helden en Drs. J. C. Reuijl:</i> Theorie van de onderneming (II); het handelen van en in organisaties	47
Mededelingen	50
Notitie	
Wereldhandelsstromen, door Drs. W. Maarse Nzn.	51
Bedrijfseconomie	
Inleiding (I), door Prof. Dr. A. Bosman	52
Maatschappijspiegel	
Verzorgingsstaat en sociologie, door Dr. A. Peper	54
Ingezonden	
Bevolkingsprognoses, door Drs. J. C. van den Brekel, met naschrift van J. Buijs	55
Rectificatie	56
Boekennieuws	
Drs. J. G. Springer: Subsidiëring van kerkgenootschappen, door Prof. Dr. H. G. van Beusekom	57

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: N. V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting Het Nederlands Economisch Instituut
Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Een wit- „boek”

Vorige week publiceerde het VNO een witboek over inflatie 1). Het bestaat uit 38 bladzijden; de tekst bestaat uit niet veel meer dan 600 woorden, afgezien van de kleine lettertjes bij de grafieken. Het witboek bestaat vnl. uit grafieken die statistisch cijfermateriaal weer-geven betrekking hebbend op de jaren 1965-1971.

Het VNO hoopt met deze publikatie bij te dragen tot een beter inzicht in de achtergronden van het inflatieverschijnsel, maar ook een bijdrage te geven tot de inflatiebestrijding. Ik vraag me af of onze inzichten met dit boekje erg veel verder gekomen zijn. Het VNO beschouwt deze publikatie echter als een aanzet van analyse, die „verre van compleet en vervolgd moet worden”. Het pamflet is bestemd voor „een zo groot mogelijke groep”.

De suggestie wordt gewekt dat de inflatie hoofdzakelijk door overheidsmaatregelen wordt veroorzaakt. De conclusie werd echter niet econometrisch geverifieerd, maar wordt op nogal suggestieve wijze opgedrongen aan de lezer. Op talloze plaatsen kunnen knorrige opmerkingen gemaakt worden bij de zeer schaarse tekst. Ik beperk mij hier tot de bladzijden 1, 11 en 18 tot en met 26.

Op blz. 1 worden de stijgingspercentages van prijzen gegeven voor een zestal Europese landen. Uiteraard gecumuleerd vanaf 1965 tot 1971. Dat levert aansprekende getallen op van 23% (Duitsland) tot 44% (Engeland). Nederland neemt op deze lijst de tweede plaats in met 43%. Deze gecumuleerde cijfers zijn erg suggestief. De gemiddelde, jaar op jaar, verandering van de prijzen voor deze landen bedraagt, in dezelfde volgorde, 3%, 5,4% en nog eens 5,4%. Kan men op grond hiervan concluderen: „Internationaal gezien staat Nederland er slecht op”? Deze zwartgallige conclusie kan toch niet serieus getrokken worden op grond van deze cijfertjes

alleen. Bestaat het negatieve verband tussen prijsstijgingspercentages en het werkloosheidspercentage niet meer? Met deze vraag wil ik hier alleen maar aangeven dat ook onderzocht moet worden in hoeverre de overige doelstellingen van economische politiek gerealiseerd worden. Het spreekt mij niet aan om een inflatoir proces slechts op één aspect te beoordelen.

Op blz. 11 van het pamflet wordt gesteld dat in 1972 ongeveer een derde van de particuliere consumptie gefinancierd wordt door middel van overdrachten van de overheid en door middel van sociale verzekeringsuitkeringen aan gezinnen. Aangenomen wordt dan dat deze overheidsuitgaven aanleiding geven voor een even groot bedrag aan particulier verbruik. In totaal zouden deze uitgaven in de collectieve sfeer voor ongeveer f. 25 mrd. aan consumptieve bestedingen hebben uitgelokt. So what, ben ik geneigd te denken: is de wijze waarop consumptieve bestedingen gefinancierd worden van belang voor het inflatievraagstuk? Bovendien vertellen de samenstellers van het VNO-memo er niet bij dat de volumegroei van deze component van de bestedingen in de collectieve sfeer in 1971 kleiner was, ruim 10%, vergeleken met het percentage berekend over de jaren 1962/1971, nl. 12%. Op grond van deze overdrachten van de overheid aan gezinshuishoudingen eisten de consumenten in 1971 een kleiner percentage op van de jaarlijkse groei van de middelen.

De bestedingen in de collectieve sfeer bevatten naast uiteraard de eigen bestedingen van de overheid nog andere componenten dan het zo juist genoemde particuliere verbruik voortvloeiend uit transfers. De overheid keert aan bedrijven vermogensoverdrachten uit, geeft kredieten en garandeert leningen. Deze

overheidsuitgaven, die tot bedrijfsinvesteringen zullen leiden, zijn in 1971 zeer sterk gestegen. De volumegroei van de bedrijfsinvesteringen, gefinancierd uit overdrachten, kredieten en garanties van de overheid, was in 1971 16%, bij een gemiddelde groei van slechts 9% gedurende de jaren 1962/1971. Hierover wordt in het VNO-memo gezwegen. Uiteraard kan men niet ontkennen dat de mutatie van de bestedingen in de collectieve sfeer een steeds hoger percentage vormt van de mutatie van het nationale inkomen. Dit marginaal beslag op het nationale inkomen was gedurende 1962/1971 gemiddeld 62%, maar bereikt bijna het niveau van 80% in 1971. Wordt echter hiermede een stuk inflatie verklaard? Is dit niet een mooi voorbeeld van een post-hoc-ergo-propter-hoc-redenering?

Op blz. 16 e.v. wordt de CBS-prijsindex van de gezinsconsumptie enigermate uitgesplitst. Wat blijkt? Sommige subgroepen stijgen harder dan andere. Gemiddeld genomen, van 1964 tot 1971, blijkt de prijsstijging 47% te zijn. Medische verzorging gaat harder, roken gaat minder hard. Natuurlijk moet er sprake zijn van spreiding rondom dit gemiddelde van 47%. Over dranken (37,8%), huishoudelijke artikelen (27,3%) en suiker, kruidenierswaren (19,9%) wordt opgemerkt „overigens valt op, dat sterke concurrentie samengaat met lage prijsstijgingen”. Op grond waarvan wordt tot deze samenhang besloten? Hier is zelfs geen eerste aanzet van analyse te bespeuren.

W. Sidré

1) VNO-memo, *Inflatie, feiten en achtergronden van prijsstijgingen*, Den Haag, 1973.

Monetaire integratie, margevernaauwing en kapitaalliberalisatie in de EG

DR. H. O. C. R. RUDING*

Nu op 1 januari 1973 de toetreding van drie nieuwe lidstaten een feit is geworden en nu tevens al ruim drie jaar zijn verstreken sinds de topconferentie van de EG het principe besluit nam tot het tot stand brengen van een economische en monetaire unie, heeft het zin de problematiek van monetaire integratie, margevernaauwing en kapitaalliberalisatie — tussen de EG-landen onderling en met derde landen — in onderling verband te beschouwen.

De Britse toetreding speelt hierbij een belangrijke rol daar het pond sterling, de Britse betalingsbalans en het kapitaalverkeer van en naar het Verenigd Koninkrijk mondiaal nog steeds van grote betekenis zijn. Het interne kapitaalverkeer in de EG en waarschijnlijk ook het kapitaalverkeer met derde landen zal door de Britse toetreding sterk in omvang toenemen. Een speciaal probleem hierbij vormt het korte, speculatieve kapitaalverkeer („hot money”) dat zich in de laatste jaren in zo sterke mate van en naar het Verenigd Koninkrijk (en de Verenigde Staten) heeft bewogen.

In dit artikel wordt met name aandacht besteed aan de vraag of — en zo ja, hoe — er een directe relatie bestaat tussen het beleid van de EG-landen inzake enerzijds de omvang van de marges op de valutamarkten rondom de officiële valutapariteiten en anderzijds de mate van vrijheid van het kapitaalverkeer. Vele belangrijke, meer algemene problemen blijven buiten beschouwing, zoals de gewenste omvang van de valutamarges in mondiaal verband, de wenselijkheid en de te volgen procedure van de monetaire integratie in de EG als zodanig, de wenselijkheid van vrijheid versus restricties van het kapitaalverkeer in het algemeen, de gewenste mate van openheid van de EG, de keuze tussen de diverse vormen van kapitaalrestricties (inclusief het systeem van gescheiden („dubbele”) valutamarkten) e.d.

Van liberalisatie naar deliberalisatie

Vanaf de oprichting heeft er in de EG een duidelijk streven naar vergroting van de vrijheid van het kapitaalverkeer bestaan. Deze tendens uitte zich in woorden (vele, niet gerealiseerde voorstellen van de Commissie) en in daden (concrete liberalisatiemaatregelen).

In de laatste jaren, sinds 1969, heerst er echter een tegengestelde ontwikkeling welke, naar men mag hopen, slechts van tijdelijke aard zal zijn. Zowel op nationaal als op communautair niveau hebben nl. voorstellen en concrete maatregelen tot deliberalisatie, dus tot meer kapitaalrestricties, de overhand gekregen.

De vraag komt vanzelfsprekend op of dit niet in strijd

is met het streven naar een economische en monetaire unie in de EG overeenkomstig het besluit van de Haagse topconferentie van december 1969. Immers, een volledig vrij intern kapitaalverkeer is — terecht en per definitie! — een onmisbaar onderdeel van deze monetaire unie.

Toch is deze paradoxale ontwikkeling wel te verklaren. Ten eerste werd juist in de jaren 1969 tot en met 1971 de wereld geconfronteerd met enige monetaire crises die het internationale monetaire stelsel deden wankelen. Daar dit gepaard ging met omvangrijke speculatieve kapitaalbewegingen — vooral van derde landen naar de EG, maar ook tussen de EG-landen — moesten vele landen, waaronder bijna alle EG-lidstaten, noodgedwongen hun toevlucht zoeken tot restricties, met name van korte kapitaalimporten. Men kan zelfs stellen dat deze mondiale monetaire problemen, vooral rond de dollar, een sterke impuls zijn geweest voor het principebesluit van december 1969 inzake de monetaire unie.

De tweede verklarende factor voor de tendens tot deliberalisatie, c.q. tot niet meer liberalisatie, is merkwaardigerwijs dit streven naar de monetaire unie. Hierboven werd de eindfase met volledige kapitaalliberalisatie genoemd. In de eerste fase welke nu moeizaam op gang komt, kan echter deze monetaire integratie gepaard gaan met deliberalisatie, afhankelijk van de gekozen prioriteiten. Hoewel een dergelijke paradoxale ontwikkeling dus niet noodzakelijk optreedt, doet zij zich nu — en in de nabije toekomst — wél voor, zoals nader zal worden uiteengezet.

Twee voorbeelden dienen ter illustratie van deze omslag in de benadering van de gewenste mate van vrijheid van het kapitaalverkeer. Wat betreft Nederland kan worden gewezen op o.a. uitspraken van minister van Financiën Nelissen:

„Daarnaast is er het instrument van een meer direct ingrijpen in het internationale kapitaalverkeer. Er zal naar moeten worden gestreefd om op dit terrein tot internationale afspraken te komen, hoe moeilijk dit ook wellicht zal zijn. Tot nu toe gingen deze afspraken alleen in de richting van een grotere liberalisatie. Hoe belangrijk deze ook is, wij zullen moeten verhinderen dat een te ver gaande liberalisatie de monetaire onrust versterkt. Het is ten zeerste gewenst op internationaal niveau tot overeenstemming te komen over een code van goed gedrag terzake van in het belang

* De auteur is onderdirecteur van de Amsterdam-Rotterdam Bank NV.

van monetair evenwichtige verhoudingen in te voeren restricties in het internationale kapitaalverkeer" 1).

Wat betreft de EG is van groot belang de Richtlijn van de Raad van 21 maart 1972 „voor het reguleren van de internationale kapitaalbewegingen en het neutraliseren van de ongewenste effecten daarvan op de interne liquiditeit" 2). Deze richtlijn volgt het voorstel dat de Commissie reeds op 23 juni 1971 had gedaan. Art. 1 bepaalt dat de lidstaten de nodige maatregelen treffen ten einde over bepaalde instrumenten te beschikken en deze zo nodig kunnen gebruiken voor een effectieve regulering van en neutralisering van ongewenst geachte effecten van de internationale kapitaalbewegingen. Deze richtlijn heeft duidelijk betrekking op het interne en externe kapitaalverkeer.

Het interne verkeer wordt speciaal genoemd daar genoemde maatregelen eventueel van de eerste richtlijn ex art. 67 mogen afwijken. In de considerans wordt juist in het bijzonder gesproken over het kapitaalverkeer van en naar derde landen. Daar wordt zelfs een directe band gelegd tussen de bovengenoemde restrictieve maatregelen en de verwezenlijking van de economische en monetaire unie.

Margeverruiming en margevernaauwing

De onderlinge margevernaauwing is een van de middelen om te trachten de EG-valuta's nauwer aan elkaar te koppelen. Dit streven, een der concrete uitvloeiselen van de Haagse topconferentie, begon in een zeer ongelukkige tijd. In 1970 en 1971 waren de destabiliserende, speculatieve kapitaalstromen en de betalingsbalansonevenwichtigheden dermate omvangrijk dat vele landen in en buiten de EG zich genoodzaakt voelden maatregelen te nemen zoals pariteitswijzigingen, additionele deviezenrestricties met name inzake het kapitaalverkeer en margeverruiming.

De margeverruiming van $\pm 1\%$ 3) ten opzichte van dollar tot $\pm 2\frac{1}{4}\%$ welke mondiaal werd overeengekomen bij de Washingtonse Akkoorden van december 1971, was wel een realistische stap, maar tevens een vorm van desintegratie, zowel mondiaal als binnen de EG. Immers, ook de EG-landen hebben deze ruimere marges geaccepteerd. Wel hebben zij daarna besloten de nieuwe marges van $\pm 4\frac{1}{2}\%$ welke hieruit zouden resulteren tussen hun valuta's *onderling*, te halveren 4). Voor de koersen tussen de EG-valuta's gelden nu dus dezelfde marges van $\pm 2\frac{1}{4}\%$ als voor de koersen tussen de EG-valuta's en de dollar.

Niettemin zijn ondanks deze eerste interne margevernaauwing de marges tussen de EG-valuta's nu, *absoluut* gezien, ruimer dan twee jaar geleden, nl. $\pm 2\frac{1}{4}\%$ vergeleken met $\pm 1\frac{1}{2}\%$. Per saldo is er dus slechts een *relatieve* margevernaauwing bereikt. Er zijn geen indicaties dat het zal lukken binnen afzienbare tijd ook in absolute termen de EG-valuta's nauwer aan elkaar te koppelen dan het geval was toen het proces van monetaire integratie op gang werd gebracht.

De interne margevernaauwing wordt beïnvloed door zowel het interne EG-kapitaalverkeer als het kapitaalverkeer met derde landen. In het onderstaande zal dit nader worden uitgewerkt.

Kapitaalliberalisatie versus margevernaauwing

De vrijheid van het *interne* kapitaalverkeer in de EG kan groter zijn naarmate:

a. de coördinatie van het nationale economische beleid van de lidstaten toeneemt. Terecht wordt door velen gehamerd op de noodzaak prioriteit te geven aan verbetering van deze coördinatie omdat het anders niet mogelijk is om een verantwoorde en concrete voortgang te boeken inzake het streven naar de monetaire unie en — meer in beperkte zin — naar grotere kapitaalliberalisatie en onderlinge margevernaauwing;

b. de verstoringen in het onderlinge betalingsverkeer als gevolg van het kapitaalverkeer *met derde landen* verminderen c.q. tot minder complicaties aanleiding geven. Dit aspect, waaruit op zich zelf de wenselijkheid van meer restricties inzake het kapitaalverkeer met derde landen zou kunnen worden afgeleid, wordt hieronder met enige voorbeelden toegelicht;

In tabel 1 wordt gemakshalve verondersteld dat de EG uit twee lidstaten A en B bestaat, dat het lopende verkeer overal in evenwicht is, en dat zich inzake het externe kapitaalverkeer vier mogelijkheden kunnen voordoen.

Tabel 1

	intern	geval I		geval II		geval III		geval IV	
		extern	totaal	extern	totaal	extern	totaal	extern	totaal
A	+100	0	+100	-100	0	0	+100	+100	+200
B	-100	0	-100	-100	-200	-100	-200	-100	-200
EG-saldo	0	0	0	-200	-200	-100	-100	0	0

Veronderstel dat B nog in staat is het (externe en interne) kapitaalverkeer vrij te laten zolang zijn totale betalingsbalans kleine tekorten, bijv. maximaal 100, vertoont. Geval I voldoet nog aan dit criterium: B hanteert dus geen restricties. In alle overige gevallen is het totale tekort van B te groot geworden: steeds 200. Derhalve zal B in II, III en IV restricties invoeren. Dit kan hij doen door *alleen* het externe kapitaalverkeer of door het interne en externe verkeer te belemmeren. In al deze drie gevallen dragen het interne en het externe kapitaalverkeer van B in gelijke mate (100) bij aan zijn totale tekort. In IV (en I) is het externe verkeer van de EG als geheel in evenwicht en kan dus per saldo geen verstoring geven. In II en III vertoont het externe verkeer van de EG als geheel wel een tekort. Vooral in IV maar ook in II en III zou het invoeren van restricties *louter* voor het externe verkeer, objectief gezien, niet juist zijn daar dit externe verkeer niet in sterkere mate veroorzaker is van B's problemen dan het interne verkeer. Toch bestaat de kans dat B er de voorkeur aan geeft om — indien dit realiseerbaar zou zijn — zijn problemen op te lossen zonder belemmering van het interne kapitaalverkeer.

c. de marges wijder worden resp. het streven naar margevernaauwing minder prioriteit krijgt. Hierbij wordt er dus van uitgegaan dat er een relatie bestaat tussen

1) Rede ter gelegenheid van de officiële opening van de Hoofdbank Amsterdam van de AMRO-bank op 8 maart 1972 (voorlopige tekst, verstrekt door het Ministerie van Financiën).

2) 72/156/EG.

3) In feite werden door de leden van de Europese Monetaire Overeenkomst, waaronder alle EG-landen, marges van $\frac{3}{4}\%$ aangehouden.

4) Resolutie van de Raad van 21 maart 1972, artikel III, 1, c.

kapitaalliberalisatie en margevernaauwing in de EG 5). Deze relatie is negatief en wederzijds. Dat wil zeggen dat het bereiken van grote vooruitgang inzake margevernaauwing in het huidige stadium van de EG een achteruitgang betekent van de mogelijkheden om tegelijk het kapitaalverkeer vrijer te maken resp. zelfs een vergroting van de kans op kapitaalrestricties. Tevens betekent dit dat vooruitgang inzake kapitaalliberalisatie in dit stadium zou leiden tot bemoeilijking van margevernaauwing resp. zelfs kans op margeverwijding.

In de huidige eerste fase van de monetaire integratie zijn beide elementen als het ware concurrenten. Gezien de bestaande onevenwichtigheden binnen de EG is het zo moeilijk om feitelijke vooruitgang te boeken op één van beide gebieden, dat het geven van de prioriteit aan het ene ten koste gaat van het andere.

Nu is het een feit dat de Raad en de Commissie van de EG besloten hebben om — voorlopig — de margevernaauwing zoveel mogelijk te bevorderen. Dit betekent in de praktijk dat ceteris paribus de interventies van de monetaire autoriteiten van de EG op de valutamarkten en de daaruit voortvloeiende reservemutaties zullen toenemen. De mogelijkheid en bereidheid hiertoe zijn echter beperkt.

Daar het kapitaalverkeer — zowel intern als extern — een grote, dikwijls versturende, invloed blijkt te hebben op de valutamarkten, kan toeneming van de kapitaalliberalisatie de koersverhoudingen tussen de EG-valuta's (verder) onder druk zetten. Dit zou eveneens leiden tot vergroting van de officiële valuta-interventies en aldus de margevernaauwing in gevaar brengen.

Uitgaande van dit negatieve effect op de kapitaalliberalisatie kan men zich afvragen of dit in gelijke mate moet gelden voor het interne en externe verkeer. Om de volgende twee redenen ligt een dergelijke ontwikkeling inderdaad voor de hand.

Ten eerste is een onderscheid tussen intern en extern kapitaalverkeer in dit stadium praktisch niet mogelijk, zoals nog nader zal worden uiteengezet.

Ten tweede blijken *beide* categorieën kapitaalverkeer — in tegenstelling tot wat veelal wordt gedacht — in de praktijk een belangrijke rol te spelen, zeker indien men het verkeer met het Verenigd Koninkrijk reeds tot het interne verkeer rekent. Wat betreft Nederland bijv. was van de omvangrijke kapitaalinvoer die in 1971 door de niet-monetaire sectoren plaatsvond, meer dan de helft afkomstig van de overige EG-landen en het Verenigd Koninkrijk 6). Bij verdere liberalisatie zal de onderlinge margevernaauwing dan ook waarschijnlijk door zowel extern als intern verkeer bemoeilijkt worden. Zelfs een eventuele grotere vrijheid van alleen het interne kapitaalverkeer kan dus nog aanzienlijke verstoringen geven voor de onderlinge koersverhoudingen.

Intern versus extern kapitaalverkeer

Tot nu toe hebben de EG-lidstaten bij hun beleid inzake het kapitaalverkeer geen onderscheid gemaakt tussen partnerlanden en derde landen. Een dergelijk non-discriminatoir beleid wordt gevoerd op vrijwillige basis; volgens het EG-Verdrag is dit nl. niet verplicht.

De op dit moment geldende liberalisatieverplichtingen zijn vervat in de eerste en tweede richtlijn voor de uitvoering van art. 67. Dit artikel heeft louter betrekking op het intra-EG kapitaalverkeer. Hetzelfde geldt voor de

ontwerp-derde-richtlijn ex art. 67, ingediend in 1964 en gewijzigd in 1967, welke nog steeds ter tafel ligt. Het kapitaalbeleid inzake derde landen wordt geregeld in art. 70. Er is nog nooit een maatregel tot stand gekomen of voorgesteld op grond van art. 70. Dit is begrijpelijk daar hieraan in de praktijk geen behoefte bestond.

Men kan zich afvragen waarom het kapitaalbeleid non-discriminatoir is ten aanzien van derde landen, terwijl de EG op andere terreinen (industriële en landbouwproducten) een duidelijk onderscheid maakt tussen intern en extern verkeer.

De eerste verklarende factor hiervoor is dat de tot nu vastgelegde liberalisatieverplichtingen weinig praktische betekenis hebben. De eerste en tweede richtlijn ex art. 67 waren vooral van belang als consolidatie en codificatie van een in feite reeds grotendeels bereikte situatie 7). Voor de ontwerp-derde-richtlijn geldt dit in mindere mate; aanneming daarvan zou in enige lidstaten een duidelijke vergroting van de feitelijke liberalisatiegraad betekenen. Het ligt voor de hand dat, naar mate meer en ingrijpender liberalisatieverplichtingen inzake het interne kapitaalverkeer tot stand zouden komen, de lidstaten steeds minder bereid zullen zijn deze ook vrijwillig jegens derde landen toe te passen.

Als tweede verklarende factor kan worden gewezen op het volgende. Ook al zouden de lidstaten een onderscheid *willen* maken tussen partnerlanden en derde landen, dan zal dit op (te) grote praktische complicaties blijken te stuiten 8). Kapitaal is nu eenmaal niet tastbaar en herkenbaar zoals goederen. Wellicht is het technisch-administratief nog wel mogelijk om onderscheid te maken tussen kapitaalimport afkomstig uit andere lidstaten en kapitaalimport (direct) afkomstig uit derde landen. Indien echter een kapitaalimport, bestemd voor lidstaat A en afkomstig uit een derde land, eerst wordt geleid naar lidstaat B en vandaar naar A, is de herkomst niet meer te controleren. Men kan aan kapitaal nu eenmaal geen certificaat van oorsprong bevestigen.

Dit betekent in de praktijk dat men — in tegenstelling tot het goederenverkeer uit derde landen in een vrij-handelszone — niet een onderling vrij kapitaalverkeer kan toestaan en toch elke lidstaat een verschillend nationaal beleid laat voeren inzake het kapitaalverkeer met derde landen.

Bij het kapitaalverkeer is derhalve een discriminatie tussen de interne en externe liberalisatiegraad slechts te realiseren met een *gemeenschappelijk beleid* inzake derde landen. De kansen op een dergelijk beleid zijn echter gering; het is onwaarschijnlijk dat alle lidstaten in de nabije toekomst overeenstemming bereiken over verplichtingen inzake uniforme beperkingen resp. vrijheden jegens derde landen. De verklaring hiervoor ligt enerzijds in de duidelijke feitelijke verschillen tussen de lidstaten met betrekking tot de situatie op de kapitaalmarkt,

5) Hierover bestaan ook afwijkende opvattingen. Men zie bijv. het interview met J. H. Fransen van de Putte in *Onderneming* van 15 september 1972, blz. 4.

„Tussen de margevernaauwing binnen de EEG... en de restricties op het gebied van het kapitaalverkeer bestaat geen rechtstreeks verband”.

6) A. Szász, preadviezen voor de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde inzake de Europese Monetaire Unie, 's-Gravenhage, 1972, blz. 71.

7) Zie ook: H. O. C. R. Ruding, *Naar één geïntegreerde Europese Kapitaalmarkt?*, Leiden, 1969, blz. 202-203.

8) In dezelfde zin A. Szász, op. cit., blz. 71.

de betalingsbalans, de industriële structuur, het investeringsniveau e.d. en anderzijds in de principiële verschillen ten aanzien van de mate van openheid welke voor de EG wenselijk wordt geacht.

Een concreet en sprekend voorbeeld van dergelijke verschillen is het restrictieve beleid dat Frankrijk jarenlang heeft nagestreefd inzake de directe investeringen van Amerikaanse (dochter)ondernemingen in Frankrijk. Dit doel kon ten dele worden bereikt door het weigeren van bepaalde investeringen die aan de Franse autoriteiten onwelgevallig waren. Frankrijk merkte echter dat een effectieve afgrenzing slechts zin had indien de Amerikaanse ondernemingen niet meer de mogelijkheid zouden hebben om via dochters in andere EG-landen het beoogde doel te bereiken. Derhalve heeft Frankrijk jarenlang gepoogd om in Brussel een gemeenschappelijk, restrictief beleid inzake directe investeringen uit derde landen tot stand te brengen. Daar de meeste andere lidstaten op dit punt echter een liberale, veelal zelfs stimulerende politiek voorstonden, leed deze manoeuvre schipbreuk.

Conclusies

In de huidige, eerste fase van de monetaire integratie in de EG wordt het streven naar kapitaalliberalisatie ongunstig beïnvloed door het feit dat de EG een duidelijke prioriteit heeft verleend aan onderlinge margevernaving. In deze eerste fase zal de vrijheid van het kapitaalverkeer eerder geringer worden dan groter.

Er bestaat dus nu een duidelijke, negatieve relatie tussen onderlinge margevernaving en onderlinge kapitaalliberalisatie in de EG. Zolang de huidige situatie

blijft bestaan waarin de economische situatie, het economische beleid, de betalingsbalans e.d. van de EG-landen duidelijke verschillen vertonen, en zolang het risico bestaat dat het kapitaalverkeer (intern en extern) verstoringen teweegbrengt van de onderlinge koersen op de valutamarkten, zal het niet mogelijk zijn zowel margevernaving als kapitaalliberalisatie te bevorderen: beide zijn concurrenten. Deze gang van zaken wordt nog versterkt door de Britse toetreding.

Dit negatieve effect op het kapitaalverkeer betreft zowel het interne als het externe verkeer. Het is nl. praktisch niet mogelijk — zo dit al gewenst zou zijn — onderscheid te maken tussen deze twee categorieën in die zin dat bepaalde restricties (resp. liberalisatiemaatregelen) meer (resp. minder) gelden voor het externe dan voor het interne kapitaalverkeer.

Deze ontwikkeling zal gelukkig een tijdelijke zijn, aangenomen dat de monetaire integratie in de EG goede vorderingen zal maken. In de laatste fase wanneer het einddoel, de monetaire unie, zal zijn bereikt, moet de situatie echter geheel anders worden. Dan moet er — per definitie! — zowel een volledig vrij onderling kapitaalverkeer als een volledige eliminering van de onderlinge marges zijn gerealiseerd.

In deze eindfase is het niet meer noodzakelijk dat het kapitaalverkeer met derde landen, non-discriminatoir wordt behandeld. Er zal dan een gemeenschappelijk EG-beleid bestaan ook op dit gebied. De mate van vrijheid van het kapitaalverkeer met derde landen zal dan door de feitelijke mogelijkheden worden bepaald. Waarschijnlijk zullen in deze eindfase nog wél restricties inzake het externe kapitaalverkeer worden gehandhaafd.

H. O. C. R. Ruding

Theorie van de onderneming (II)

Het handelen van en in organisaties *

PROF. DR. A. BOSMAN
DRS. G. J. VAN HELDEN
DRS. J. C. REUIJL

1. Inleiding

In ons voorgaande artikel hebben we enkele procedures voor het afbeelden van de werkelijkheid besproken. Eén van deze procedures, nl. de idealiserende abstractie, wordt in de algemene economie gehanteerd o.a. bij de verklaring van marktprijzen. Een andere, de generaliserende abstractie, wordt in de bedrijfseconomie gebruikt bij de verklaring van het „gedrag” van de organisaties 1). Ter voorkoming van mogelijke misverstanden wijzen wij erop dat de doeleinden die men in beide gevallen tracht te bereiken van elkaar verschillen. Toch is het mogelijk een raakpunt tussen beide benaderingen aan te geven. De gebruikelijke benadering in de prijstheorie kiest namelijk het gedrag van de individuele marktpartijen — in casu vragers en aanbieders —

als uitgangspunt voor de verklaring van de marktprijs 2). De aanbieders zijn doorgaans evenwel ook de organisaties die door de bedrijfseconomie worden bestudeerd. Het raakpunt is dan te vinden in de uitspraken die door de beide zusterwetenschappen over het gedrag van producenten

*) Voor het eerste deel van dit artikel, zie *ESB*, 10 januari jl.

1) Op de inhoud van het begrip „gedrag” van organisaties komen we in paragraaf drie terug.

2) Een andere mogelijkheid zou zijn gebruik te maken van de generaliserende abstractie en niet uit te gaan van het gedrag van individuele aanbieders en vragers, maar van het resultaat van het gedrag van deze beide partijen.

worden gedaan 3). In paragraaf twee behandelen wij het gedrag van producenten waarvan de algemene economie uitgaat, terwijl wij in paragraaf drie hetzelfde doen voor de bedrijfseconomie. In paragraaf vier zullen we enkele tegenstellingen bespreken.

2. Economisch handelen

In navolging van Cohen en Cyert kunnen we de economische modellen t.a.v. het gedrag van producenten met behulp van drie criteria onderverdelen 4). Deze criteria zijn de tijd, de toestand en de mate van objectiviteit. Voor onze discussie is het laatste criterium het belangrijkste 5).

Objectiviteit t.a.v. het handelen kan in navolging van Hennisman worden onderscheiden in het zgn. objectieve en subjectieve rationele economisch handelen 6). Deze twee vormen van handelen zouden kunnen worden beschouwd als de twee uitersten van een scala van alle mogelijke vormen van handelen. Bij het subjectieve rationele handelen zijn de doeleinden gegeven, er is geen sprake van een economisch motief, maar de wijze van handelen wordt omschreven in de vorm van het economisch principe. Bij een nadere beschouwing van het economisch principe blijken daar geen uitspraken over de inhoud van het handelen aan te kunnen worden ontleend. Om dit aan te tonen, citeren wij De Jong die dit duidelijk als volgt heeft uiteengezet 7).

„Ook het begrip rationaliteit moet subjectief worden opgevat, nl. als betrekking hebbende op het bereiken van een zo groot mogelijke behoeftebevrediging overeenkomstig de subjectieve waardering van het individu op een zeker moment, en wel daarbij in aanmerking nemende zowel zijn eigen, uiteraard onvolledige huidige schattingen van zijn toekomstige behoeften, als ook zijn eigen inzichten en verwachtingen omtrent de thans en in de toekomst voor hem weggelegde mogelijkheden. De inzichten van het individu hieromtrent zijn de data voor de economische theorie. Uit het feit dat iemand een bepaalde behoefte bevredigt, kan men opmaken dat deze preferentie op dat moment de dringendste was. Op deze subjectieve en relatieve wijze opgevat, is het feitelijk handelen van het individu altijd rationeel”. De Jong vervolgt enkele zinnen verder: „Wij kunnen dus inderdaad zeggen, dat het begrip (rationaliteit), op deze wijze opgevat, iedere eigen inhoud ontbeert: het is een volmaakt „lege doos” geworden, die als denk-instrument onbruikbaar is”.

Het subjectief rationeel handelen kan in elk geval niet worden gebruikt bij de analyse van het gedrag van producenten. Immers, indien elk handelen van de producent per definitie als rationeel zou worden bestempeld, wordt iedere ratio aan het bestuderen van het gedrag van producenten ontnomen. Om die en andere redenen heeft men dan ook in de algemene economie het subjectief rationeel handelen niet als uitgangspunt van de analyse gebruikt, doch gekozen voor het gebruik van het objectief rationeel handelen. Deze benadering, een voorbeeld van idealiserende abstractie, vooronderstelt dat de producent streeft naar winstmaximalisatie. Aangezien t.a.v. dit maximum geen additionele voorwaarden worden gesteld, mag men aannemen dat geen lokaal maximum, maar het maximum maximorum wordt bedoeld. Wil men een dergelijk maximum kunnen bereiken dan moet aan ten minste twee voorwaarden worden voldaan:

- a. de beslissingsnemer moet kunnen beschikken over alle alternatieven die in het kader van de te nemen beslissing relevant zijn;
- b. de beslissingsnemer moet beschikken over technieken om de gegevens, waarmee deze alternatieven worden gespecificeerd, zodanig te verwerken dat het optimum wordt gevonden.

De vooronderstelling van het streven naar een winstmaximum houdt in wezen in dat men uitgaat van de homo economicus, in welk geval economisch motief en principe twee zijden van dezelfde medaille zijn. Immers, door het economisch motief ligt de wijze waarop het doel wordt bereikt vast, het is nl. die wijze van handelen die dat maximum bereikbaar maakt 8).

3. Rationeel handelen

De bedrijfseconomie wijst de vooronderstelling van winstmaximalisatie van de hand en wel in het bijzonder omdat ze de twee voorwaarden, waaraan moet worden voldaan om de op deze vooronderstelling gebaseerde hypothesen actueel te maken, aanvecht. De beslissingsnemer beschikt niet over alle alternatieven, terwijl hij bovendien niet beschikt, ook al zou aan de eerste voorwaarde worden voldaan, over de technieken om het optimum te vinden. Zelfs al zou dit laatste wel het geval zijn, dan mag worden aangenomen dat het uitrekenen van het optimum tijd vergt. In die tijd kunnen nieuwe alternatieven ontstaan, die dan eveneens in de beschouwing moeten worden opgenomen. Het is niet bewijsbaar dat een dergelijk proces ooit naar de optimale oplossing convergeert. Toepassing van de generaliserende abstractie op het proces van het nemen van beslissingen betekent dat men twee fasen altijd duidelijk moet onderscheiden. Deze fasen zijn:

1. het definiëren van de gegevens waarover de beslissingsnemer beschikt. Anders gesteld: de werkelijkheid waarmee de beslissingsnemer wordt geconfronteerd zal op één of andere wijze moeten worden afgebeeld;
2. het specificeren van de technieken met behulp waarvan binnen het kader van het sub 1 genoemde beeld een beslissing kan worden genomen.

Uiteraard staan de punten 1 en 2 niet los van elkaar. Het beeld zal mede worden bepaald door de technieken. Toch moeten beide punten worden onderscheiden, omdat, ook al zou men beschikken over een techniek die een optimale oplossing garandeert, dit nog niet betekent dat men dan ook het maximum maximorum heeft gevonden. Daartoe zou men tevens moeten bewijzen dat het beeld een optimale afbeelding van de werkelijkheid is. Dat bewijs kunnen we echter nooit leveren. Dit betekent dat aan de vooronderstelling van het streven naar maximale winst geen eenduidige uitspraak kan worden ontleend over de wijze van handelen. Willen we dit laatste wel — en uiteraard is dit de essentie van de bedrijfseconomische theorie — dan zullen we de wijze van handelen afzonderlijk moeten definiëren. In navolging van Simon noemen we deze vorm van handelen het beperkt rationeel handelen 9). Tegenover het beperkt rationeel handelen stelt Simon het onbeperkt rationeel handelen, dat overeenkomt met het begrip objectief rationeel handelen.

Het gedragswetenschappelijke aspect in de bedrijfseconomie is geïncorporeerd in de specificatie van de wijze waarop beslissingen worden genomen. De basisvooronderstellingen daarbij zijn dat de beslissingen in de organisatie worden genomen door *mensen* en dat de mens niet alwetend is. Volgens de gedragswetenschappen, bij uitstek de psychologie en de sociologie, lost de mens bij het nemen van een beslissing een probleem op, terwijl de wijze waarop dit geschiedt kan worden bepaald door een groot aantal

3) Overigens zal het in de bedrijfseconomie — en met name dat gedeelte van de bedrijfseconomie dat zich bezighoudt met de commerciële aspecten van de bedrijfshuishouding — dikwijls noodzakelijk zijn uitspraken te doen over het gedrag van consumenten (vragers). In die situatie ontstaan analoge tegenstellingen als die welke zullen worden afgeleid voor het geval van de aanbieders.

4) K. J. Cohen en R. M. Cyert, *Theory of the firm: Resource allocation in a market economy*, Englewood Cliffs, 1965.

5) Op de andere twee komen we in ons volgende artikel terug.

6) P. Hennisman, *Economisch motief en economisch principe*, Amsterdam, 1945.

7) F. J. de Jong, *Over de betekenis van het begrip rationeel handelen in de economie*, Haarlem, 1949, blz. 8.

8) Deze stelling berust uiteraard op de vooronderstelling dat het optimum uniek is en slechts langs één „weg” kan worden bereikt.

9) H. A. Simon, *Models of man*, New York, 1957.

factoren 10) 11). Deze probleemoplossing vindt, enerzijds door de beperkte capaciteiten van de mens en anderzijds vanwege het niet kunnen beschikken over alle gegevens, plaats door het uitvoeren van zoekprocessen naar oplossingen. Een oplossing is gevonden indien de uitkomst voldoet aan een bepaald aspiratieniveau dat de beslissingsnemer heeft gesteld. Dit aspiratieniveau kan een onderdeel zijn van de zoekprocedure, in die zin dat de lengte en de intensiteit van het zoekproces mede bepaald worden door de hoogte van het aspiratieniveau in vergelijking met het verkregen resultaat, terwijl voorts een verlaging van het aspiratieniveau één van de mogelijke oplossingen voor het zoekproces is.

In het kader van deze benadering zijn twee punten van essentieel belang voor de bedrijfseconomie.

1. De organisatie is niet één mens, dit zou ook in strijd zijn met het beklemtonen van het begrip organisatie, maar een samenstel van mensen en produktiemiddelen die gezamenlijk één of meer doeleinden nastreven. Het gedrag van de organisatie wordt bepaald door het totaal van de beslissingen die in de organisatie worden genomen. Voor het nemen van een beslissing moet men kunnen beschikken over doelstellingen. De bedrijfseconomie beschouwt de organisatie dan ook niet als een entiteit die wordt bestuurd door één doelstelling, de zgn. holistische conceptie van de organisatie, maar door een samenstel van onderling samenhangende doelstellingen, die veelal hiërarchisch zijn geordend. Het aanbrengen van een partiële ordening in de verzameling van doelstellingen is één van de belangrijkste taken van de bedrijfseconoom. Zelfs al zou men de holistische conceptie aanvaarden, dan nog blijft dit ordeningsprobleem bestaan.

2. Het accepteren van het idee dat beslissen betekent het oplossen van een probleem, impliceert voor de bedrijfseconomie dat de klemtoon voor de bestudering van de problematiek binnen organisaties komt te liggen op het ontwikkelen van procedures waarmee beslissingen kunnen worden genomen bij alternatieve doelstellingsstructuren. De opzet is dan het proces dat zich in die organisatie afspeelt te beheersen.

4. Generaliseren versus idealiseren

We zullen in een tweetal punten onze tot nu toe gegeven uiteenzetting plaatsen tegenover die van Hartog.

A. Hartog wil de tegenstelling tussen de algemeen-economische en bedrijfseconomische benadering herleiden tot de methodenstrijd in de economie. Hij suggereert dat alle verschillen berusten op het verschil tussen generaliserend en beschrijvend. Zo worden Cyert en March ingedeeld bij de institutionalisten en deze laatsten, aldus Hartog, stellen zich niet in de eerste plaats ten doel de werkelijkheid generaliserend te verklaren, maar haar te beschrijven (12) (13). Deze classificatie van Cyert en March is naar ons idee niet terecht. Wat beide auteurs expliciet als uitgangspunt hebben gekozen is een toepassing van de generaliserende abstractie in het kader van de analyse van het gedrag van bepaalde organisaties. Daarnaast — en dat is veel belangrijker — zijn wij van mening dat het methodologische verschil tussen de algemene economie en de bedrijfseconomie niet moet worden gezocht in de tegenstelling generaliserend en beschrijvend, maar in de omstandigheid dat de algemene economie zich bedient van de idealiserende abstractie, terwijl de bedrijfseconomie de generaliserende abstractie als uitgangspunt heeft gekozen.

Hartog interpreteert generaliserend in feite als idealiserend, hetgeen naar onze mening een onaanvaardbare generalisatie is. Deze interpretatie blijkt duidelijk uit het volgende citaat:

„Wij zouden het misschien ook zo kunnen stellen dat de algemene economie de onderneming en de consument ziet *alsof* zij langs marginale weg hun maximum nastreven én bereiken. Als we dit niet doen,

blijven wij steken in een beschrijving van de wijze waarop zij handelen” (14).

B. Voor onze bewering dat Hartog voor een „generaliserende” verklaring van de werkelijkheid in feite gebruik maakt van het ideaaltipe uit de idealiserende abstractie, vinden wij voorts duidelijke ondersteuning in zijn betoog over de ondeelbaarheid van produktiefactoren (15). Volgens Hartog behoeft de algemene economie dit probleem minder ernstig te nemen dan de bedrijfseconomie. De reden daarvoor is dat de wet van de grote aantallen zou werken en dat bij ondeelbaarheden de ene huishouding een hoeveelheid zal kiezen die groter dan optimaal is en de andere huishouding een hoeveelheid die kleiner is dan optimaal, omdat het optimumpunt zelf niet bereikbaar is. Op de grote massa der gevallen zullen deze afwijkingen elkaar grotendeels opheffen. Het merkwaardige in deze redenering is dat Hartog een benadering in het kader van de idealiserende abstractie tracht te rechtvaardigen door een beroep te doen op de generaliserende abstractie, nl. de wet van de grote aantallen die zou gelden. Hierdoor ontstaan naar ons idee tegenstrijdigheden.

1. Hartog stelt expliciet dat zijn huishoudingen niet optimaal handelen. Deze uitspraak is voor tweeërlei uitleg vatbaar. Of er bestaat in het geval van ondeelbaarheid geen optimum voor de producent, maar dan valt de grondslag voor de theorie weg, of dit optimum bestaat wel, maar dan handelen de producenten niet optimaal. We geloven dat Hartog het laatste bedoelt, maar dan mag hij het niet doen voorkomen alsof het individuele niet-optimaal handelen zou kunnen samengaan met een „integraal” optimum (16).

2. Het „integraal” optimum dat Hartog impliciet veronderstelt, is, zo blijkt uit zijn betoog en het beroep op de wet van de grote aantallen, het gemiddelde dat ontstaat uit de afwijkingen negatief en positief van het zgn. optimum, dat gemiddelde heet. Hij ziet echter over het hoofd dat ook dit gemiddelde nooit een optimum kan zijn. Het zijn namelijk niet alleen de ondernemingen links van het „optimum” die een winst behalen lager dan de optimale winst, doch ook de ondernemingen die door de ondeelbaarheid der produktiefactoren voorbij het „optimum” opereren. Dit betekent dat ook het gemiddelde nooit optimaal kan zijn. Hier wreekt zich het duidelijkst de verwarring van de generaliserende en

10) Zie voor een samenvatting van deze factoren en hun invloed op het functioneren van mensen in organisaties, J. L. Bouma, Gedragwetenschappelijke aspecten van de bedrijfseconomische problematiek, *Maanblad voor bedrijfsadministratie en organisatie*, jrg. 76, 1972, nr. 898.

11) Men zou drie fasen kunnen onderscheiden t.a.v. het oplossen van het probleem van het nemen van beslissingen in organisaties, te weten: 1. hoe lost de mens een probleem op; 2. hoe lossen mensen in groepsverband een probleem op; 3. hoe lost de mens in een organisatie zijn problemen op? De organisatieproblemen kunnen worden beschouwd als een combinatie van 1 en 2. In de literatuur zijn deze drie fasen min of meer afzonderlijk in studie genomen, veelal door beoefenaren van verschillende wetenschappen. Onder invloed van de ontwikkeling van de rekenautomaat zien we pogingen tot integratie ontstaan, die onder meer tot gevolg hebben dat meer en meer onderzoek wordt gedaan naar de eerste fase. Duidelijk is dit te zien bij een onderzoeker als Simon; zie J. G. March en H. A. Simon, *Organizations*, New York, 1958; H. A. Simon, *The sciences of the artificial*, MIT Press, 1969; A. Newell en H. A. Simon, *Human problems solving*, Englewood Cliffs, 1972. Een samenvatting van het onderzoek genoemd onder 2 vindt men in: G. B. Cohen, *The task-tuned organization of groups*, Amsterdam, 1968.

12) F. Hartog, Theorie van de onderneming, *ESB*, 22 september 1971, blz. 836-838, in het bijzonder blz. 836.

13) Het betreft een classificatie van beide auteurs aan de hand van hun bekende boek R. H. Cyert en J. G. March, *A behavioral theory of the firm*, Englewood Cliffs, 1963.

14) Hartog, t.a.p., blz. 837.

15) Hartog, t.a.p., blz. 837, de paragraaf schaalverschil.

16) Naar onze mening was dit niet nodig geweest. De producent kan ook in het geval van ondeelbaarheid een optimum bereiken, omdat er een methode bestaat, de zgn. gemengde programmering, die in dit soort gevallen *gegeven de invoer*, optimale uitkomsten levert.

de idealiserende abstractie. Hartog had beter een gemiddeld bedrijf als ideaaltipe kunnen nemen. Het beroep op de wet van de grote aantallen levert grote problemen op.

a. Uit zijn betoog blijkt nl. dat hij aanneemt dat evenveel bedrijven bij benadering onder het zgn. optimum „zitten” als erboven. Daaruit resulteert dat het hier gaat om een tweetoppige verdeling, die niet de vorm van de zgn. normale verdeling kan hebben. De klasse van het gemiddelde moet in dat geval ook leeg zijn; immers zóu zich daarin één waarneming bevinden dan is bewezen dat het optimum kan worden gevonden en dat de andere producenten niet optimaal handelen, terwijl dit wel mogelijk is. Dit laatste is in strijd met de vooronderstelling. Het gemiddelde bedrijf bestaat derhalve niet. Er is duidelijk sprake van een ideaaltipe.

b. Het aannemen van de wet van de grote aantallen houdt ook impliciet in dat men veronderstelt dat de betrokken producenten allen t.a.v. de omvang van de productiecapaciteit even groot zijn. Immers, alleen in dat geval is de vooronderstelling gerechtvaardigd dat er bij benadering evenveel onder als boven het optimum zullen „zitten”. Deze vooronderstelling is in strijd met de werkelijkheid, omdat de verdelingen van de grootte van de bedrijven in het algemeen scheef naar links zijn 17). Maar zelfs al laten we dit praktische bezwaar buiten beschouwing, dan blijft er nog een theoretisch bezwaar. Als alle bedrijven even groot zijn, dan betekent dit dat het probleem van de ondeelbaarheid zich bij alle bedrijven op ongeveer hetzelfde punt t.a.v. de keuze van de grootte van de productiecapaciteit zal voordoen. Aangezien het probleem van de ondeelbaarheid op de markt ontstaat door het optellen van de problemen van de individuele producenten, kan de conclusie niet anders luiden dan, dat in dit geval ook op de markt het probleem van de ondeelbaarheid moet ontstaan en dat het derhalve niet gerechtvaardigd is uit te gaan van continue functies. Deze laatste zou men alleen mogen hanteren indien de

discontinuïteit slechts een fractie van het totaal beslaat. Dat betekent vrijwel automatisch dat de individuele producenten met de problematiek van de ondeelbaarheid worden geconfronteerd bij verschillende groottes van de productiecapaciteit.

5. Slotopmerkingen

We hebben laten zien dat het begrip „handelen van en in organisaties” op twee manieren kan worden opgevat. De algemene economie spreekt over het objectief rationeel handelen en moet daarbij uitgaan van de idealiserende abstractie, terwijl de bedrijfseconomie de generaliserende abstractie tot uitgangspunt kiest, waarbij de nadruk komt te liggen op de beschrijving en verklaring van het menselijk gedrag binnen de organisatie; in navolging van Simon spreekt de bedrijfseconomie over beperkt rationeel handelen.

Vervolgens hebben we het methodologische verschil dat wij constateerden tussen de bedrijfseconomie en de algemene economie (generaliseren versus idealiseren) gesteld tegenover de zienswijze van Hartog (beschrijven versus generaliseren). Dat Hartog voor de naar zijn zeggen „generaliserende” werkelijkheidsverklaring van de algemene economie juist een beroep doet op een ideaaltipe, hebben we geadstrueerd aan de hand van zijn betoog over het vraagstuk van de ondeelbaarheid van productiefactoren.

A. Bosman
G. J. van Helden
J. C. Reuijl

17) Zie voor een bespreking van deze problematiek P. E. Hart, The size and growth of firms, en I. J. Adelman, A. stochastic analysis of the size of distribution of firms, *The theory of the firm*, ed. G. J. Archibald, Penguin Modern Economics Readings, 1971.

ESB

Mededelingen

Zevende leergang buitenlandse betrekkingen

Van 23 maart 1973 tot 22 juni 1973 zal de zevende post-academiale „Leergang Buitenlandse Betrekkingen” worden gehouden, welke door het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken in samenwerking met de NUFFIC in Den Haag wordt georganiseerd. De cursus zal plaatsvinden in het Gebouw van het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken, Alexanderstraat 2, Den Haag.

Deze leergang kan worden gevolgd door personen die een doctoraal examen aan een der Nederlandse universiteiten of hogescholen hebben afgelegd, dan wel een daarmee gelijk te stellen opleiding of ervaring hebben. Eveneens kan, zij het in beperkte mate, worden deelgenomen door Nederlandstalige academici uit Suriname, de Nederlandse Antillen, België en Indonesië.

De cursus beoogt, op wetenschappelijke wijze een inzicht te verschaffen in de factoren die van invloed zijn op de structuur van de internationale verhoudingen.

Het programma bestaat in grote lijnen uit de volgende onderdelen:

- het buitenlandse beleid (w.o. het Nederlandse ontwikkelingsbeleid);
- interactie Nederlandse binnenlandse en buitenlandse politiek;
- Nederland en Atlantische samenwerking;
- Nederland en Europese samenwerking;
- contemporaine geschiedenis;
- vredes- en veiligheidsproblematiek.

Inschrijvingen: afdeling Internationaal Onderwijs van de NUFFIC, Molenstraat 27, Den Haag. Inlichtingen worden verstrekt door het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken, tel.: (070) 18 03 86 en de NUFFIC, tel.: (070) 63 05 50 tst. 148.

Nima seminar industrieel marketing management

Het Nederlands Instituut voor Marketing (NIMA) en de sectie Bedrijfskunde van de TH Twente organiseren het se-

minar „Industrieel marketing management”. Dit seminar, dat van 19 t/m 23 februari a.s. in Hotel Bad Boekelo zal worden gehouden en dat onder leiding staat van Dr. A. P. van Gent, is bestemd voor functionarissen uit het bedrijfsleven, die in de praktijk van het management of de research van de marketing van industriële producten een verantwoordelijke functie hebben en over enige jaren ervaring beschikken. Het maximum aantal deelnemers is gesteld op 30.

Het seminar wil voorzien in het opvullen van de volgende lacunes in kennis en inzicht:

- het is weinig bekend dat in bepaalde wetenschappen technieken en methoden zijn ontwikkeld welke de industriële marketingman ten dienste staan;
- er is onvoldoende inzicht in marketing research als basis voor de industriële marketing management;
- er wordt te weinig gebruik gemaakt van didactisch toegespitste praktijkgevallen.

Inlichtingen en aanmeldingen: NIVE, afdeling Vorming en Training, Parkstraat 18, Den Haag, tel.: (070) 61 49 91, tst. 80.

Wereldhandelsstromen

In de laatste twintig jaar heeft de internationale goederenhandel zich in een snel tempo ontwikkeld. Bedroegen de totale exporten (f.o.b.) in 1953 nog ongeveer \$ 60 mrd., in 1971 waren ze reeds opgelopen tot ruim \$ 320 mrd.; een stijging van 533%. Deze stijging gaat ver uit boven de stijging van de waarde van de wereldproductie, die in de periode 1953-1971 ca. 240% bedroeg.

Indien men verbijzondert naar goederengroepen, geldt dit ook voor de afzonderlijke goederengroep en de handel in industriële produkten, grondstoffen en landbouwprodukten is veel sterker toegenomen dan de industriële produktie, de mijnbouw- en landbouwproduktie.

Van groot belang is uit de aard der zaak de ontwikkeling van de internationale handel van afzonderlijke landen en landengroepen. Ook hier doet zich een tendens voor, die in de periode 1953-1971 steeds meer in kracht toenam. Enkele voorbeelden:

1. de geïndustrialiseerde landen drijven voornamelijk handel met elkaar; het relatieve aandeel van de handel tussen deze landen in de gehele wereldhandel blijft zelfs nog stijgen;

2. de handel tussen de ontwikkelingslanden onderling is van aanmerkelijk minder belang dan de handel tussen de ontwikkelingslanden en de geïndustrialiseerde gebieden; in 1971 voerden de ontwikkelingslanden 72% van hun exportpakket, dat hoofdzakelijk uit grondstoffen en voedingsmiddelen bestaat, uit naar de geïndustrialiseerde landen;

3. de handel van de communistische landen is zowel absoluut als relatief gezien nog steeds vrij klein; een belangrijk gedeelte van hun handel blijft bovendien beperkt tot de handel binnen de Comecon, nl. 63% van hun totale handel in 1971.

Dat de geïndustrialiseerde landen hun handel sterker hebben kunnen uitbreiden dan de ontwikkelingslanden, kan voor een groot gedeelte worden toegeschreven aan het feit, dat industriële produkten een steeds grotere rol zijn gaan spelen in het wereldhandelspakket. Hoewel de geïndustrialiseerde landen steeds meer primaire goederen zijn gaan uitvoeren — men denke hierbij aan synthetische produkten — is het aandeel van de primaire goederen in de totale wereldhandel voortdurend, en de laatste jaren zelfs in een versneld tempo afgenomen, o.a. als gevolg van lage prijselasticiteiten van de vraag naar die goederen (op korte termijn) en van lage inkomenselasticiteiten van de vraag naar die goederen (op langere termijn). Enkele cijfers: in 1963 vormde het aandeel van primaire goederen in de totale wereldhandel (exporten, f.o.b.) nog 43%, maar in 1970 was dit percentage al teruggelopen tot 34%.

Hierbij dient te worden gezegd, dat dit verschijnsel zich niet uitsluitend in de geïndustrialiseerde landen voordeed, maar ook in de communistische en de ontwikkelingslanden. Niettemin is het opvallend, dat de communistische landen, ondanks hun fervente streven naar een snelle industrialisatie, nog steeds een grotere waarde aan primaire goederen dan aan industriële produkten naar de geïndustrialiseerde landen uitvoeren.

Het vrij grove onderscheid tussen geïndustrialiseerde, communistische en ontwikkelingslanden kan nog worden verrijkt. Het blijkt dan, dat West-Europa het

grootste handelsblok van de wereld vormt: het verzorgt — de cijfers zijn van 1970 — 44,3% van de totale werelduitvoer. Deze handel is overigens niet wereldwijd, aangezien bijna 70% van de totale Westeuropese uitvoer in West-Europa blijft. Andere exporteurs zijn: Oost-Europa (9,6% van de werelduitvoer), Noord-Amerika (19,1%), Japan (6,2%) en de ontwikkelingslanden (17,4%). Ook kunnen nog de exporten van de gehele wereld (die dus 100% bedragen) worden uitgesplitst naar West-Europa (46,3%), Oost-Europa (9,1%), Noord-Amerika (16,7%), Japan (4,9%), Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika (2,8%), de ontwikkelingslanden (18,6%) en de overige landen (1,6%).

West-Europa is dus het belangrijkste handelsgebied: eenderde van de totale wereldhandel vindt in dit gebied plaats. Daarom zal van West-Europa nog een verdere onderverdeling worden gegeven.

Wordt de totale Westeuropese uitvoer in 1970 op 100% gesteld, dan zijn de aandelen van de onderscheiden landen(-groepen) als volgt. Benelux: 16,7%, West-Duitsland: 24,42%, Frankrijk: 12,81% en Italië: 9,42%. Het totaal van de EG bedraagt derhalve 63,35%. Het aandeel van de EFTA is 31,84%, dat van de rest (Griekenland, Ierland, Spanje, Turkije en Zuidslavië) 4,81%. Zou de „vergroete” EG reeds in 1970 hebben bestaan, dan zouden de exporten van dit blok 81,28% van de totale Westeuropese uitvoer hebben bedragen.

Uit de voorgaande gegevens komt duidelijk naar voren, dat de EG momenteel de belangrijkste groep vormt in de internationale goederenhandel. Daarom is het wellicht interessant om tot slot nog na te gaan, voor welke goederen de EG een uitvoeroverschot heeft, voor welke een invoeroverschot en welke de belangrijkste handelspartners zijn. De EG heeft een uitvoeroverschot voor: 1. chemische produkten, 2. machines, 3. voertuigen, 4. kleding en textiel en 5. overige industriële produkten. Daarentegen bestaat er een invoeroverschot voor 6. voedingsmiddelen, 7. grondstoffen, 8. brandstoffen en 9. metalen.

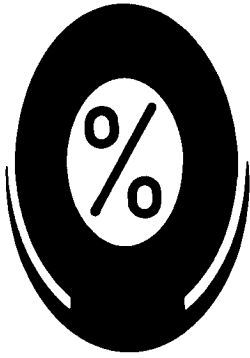
Wat de bestemming en oorsprong van de EG-handel betreft het volgende. Van de uitvoer blijft 48,9% in de EG (intrahandel), gaat 17,5% naar de EFTA-landen, 8,3% naar de Verenigde Staten en Canada, 3,9% naar de communistische landen, 12,9% naar de ontwikkelingslanden en 8,5% naar de overige landen. Van de invoer is 48,7% intrahandel, komt 12,7% uit de EFTA-landen, 11,6% uit Noord-Amerika, 3,4% uit Oost-Europa, 18,1% uit de ontwikkelingslanden en 5,5% uit de overige landen.

Er kan worden geconcludeerd, dat een steeds groter deel van de wereldhandel zich binnen een klein aantal landen afspeelt. Met name de EG blijkt een sterke positie in te nemen. De consequentie hiervan is, dat de voordelen, die voortvloeien uit internationale handel, in toenemende mate aan een kleine groep landen toevallen.

W. Maarse Nzn*

1) De cijfers uit dit artikel zijn ontleend aan diverse jaargangen van *International Trade*, een uitgave van het GATT.

* De auteur is wetenschappelijk medewerker aan de economische faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Inleiding (I)

PROF. DR. A. BOSMAN

„Bedrijfseconomie” is een rubriek, die in principe eenmaal per maand in ESB zal verschijnen. Ze wordt verzorgd door de Afdeling Bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit te Groningen. Hieronder volgt de eerste bijdrage, een inleidende beschouwing over de rubriek, die geschreven werd door Prof. Dr. A. Bosman, hoogleraar in de bedrijfseconomie.

1. Algemeen

De redactie van dit tijdschrift heeft de afdeling bedrijfseconomie van de economische faculteit van de Rijksuniversiteit te Groningen verzocht in een reeks van artikelen haar opvattingen over de bedrijfseconomie weer te geven. De afdeling heeft gaarne gevolg gegeven aan dit verzoek. Alvorens met de serie artikelen te beginnen lijkt het ons gewenst enkele beslissingen t.a.v. de wijze waarop de reeks zal worden georganiseerd, de volgorde van de onderwerpen en de hoofdlijnen van de inhoud ervan toe te lichten.

2. De organisatie

Om te voorkomen dat de lezers tijdens het verschijnen van de reeks het spoor kwijt zullen raken, zal op bepaalde momenten pas op de plaats worden gemaakt om aan te geven wat in de volgende vijf à tien artikelen zal worden behandeld en om de relatie met het reeds behandelde nogmaals te onderstrepen. Daarbij gaat het in die artikelen niet zo zeer om de inhoudelijke kant als wel om de criteria voor de keuze van de onderwerpen en de samenvoeging daarvan in bepaalde groepen.

We zullen de artikelen in de reeks steeds aangeven met een rubriek-aanduiding d.m.v. de term bedrijfseconomie. De titel geeft het onderwerp dat wordt behandeld weer. De zojuist genoemde overzichts-

artikelen zullen de titel inleiding dragen. In paragraaf drie bespreken we de algemene opzet die we voor deze reeks hebben gekozen. Zonder nadere mededeling zullen we deze opzet handhaven. We zullen trachten bij elk artikel aanvullende literatuur te vermelden, zodat belangstellende lezers zich verder kunnen verdiepen in het betrokken onderwerp. De auteurs van de artikelen zijn in eerste instantie verantwoordelijk voor de inhoud. Gezien het feit dat de reeks gedurende een relatief lange periode zal „lopen” en de coördinatie tussen de verschillende artikelen moet worden gehandhaafd, zullen Prof. Dr. J. L. Bouma en de schrijver dezes als redactieteam optreden.

3. De opzet

De bedrijfseconomie heeft het laatste decennium onder invloed gestaan van een aantal veranderingen die zich voltrokken en nog voltrekken op gebieden die direct of indirect invloed uitoefenen op haar studieobject, nl. de organisatie. Deze veranderingen kunnen in drie groepen worden ingedeeld.

1. Andere wetenschappen, in het bijzonder de sociale psychologie en de sociologie, hebben het object van studie van de bedrijfseconomie mede in hun beschouwingen betrokken. Eén van de belangrijkste gevolgen daarvan is geweest dat het uitgangspunt van het onbepert rationeel handelen, waarvan de bedrijfseconomie veelal impliciet uitging, werd aangevochten. De invloed van deze groep veranderingen op de bedrijfseconomie is tot nu toe klein. Bovendien wordt die invloed dikwijls vertekend of overschaduwd doordat men van andere technieken of hulpmiddelen gebruik maakt voor het oplossen, zie de punten twee en drie.

2. Veranderingen in de omgeving van de organisatie. In dit verband kunnen als enkele van de belangrijkste van deze groep worden ge-

noemd: de grote groei van de koopkrachtige vraag na de tweede wereldoorlog, waardoor in het bijzonder het anticiperen op het gebeuren op de markt in de bedrijfseconomie een veel grotere rol is gaan spelen; maatschappelijke en sociale veranderingen, waardoor in vele gevallen het pakket van doeleinden dat een organisatie nastreeft is gaan veranderen; technische veranderingen in ons geval van bijzonder belang de ontwikkeling van de computer, die als hulpmiddel voor de bedrijfsvoering in de organisatie een steeds grotere rol gaat spelen.

3. Veranderingen in die wetenschappen die van oudsher hulpmiddelen aandroegen voor het oplossen van problemen, in het bijzonder de wiskunde en de statistiek. Men denke hierbij aan de opkomst van de moderne wiskunde en haar invloed op de ontwikkeling van bepaalde technieken, bijv. die van de netwerkplanning. Naast beide genoemde wetenschappen zijn andere ontstaan die nieuwe technieken aanbieden, zoals het operationele onderzoek, de cybernetica en de systeemtheorie.

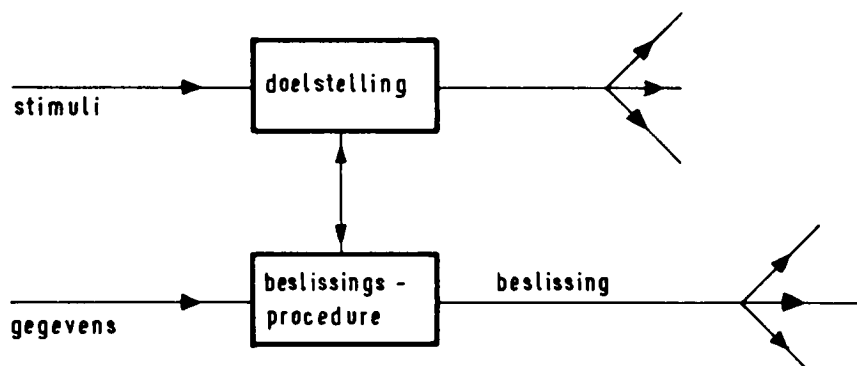
Het ligt voor de hand, aan te nemen dat deze veelheid van veranderingen op een bepaalde wijze invloed heeft uitgeoefend op de bedrijfseconomie. De grootste invloed hebben ongetwijfeld gehad de veranderingen genoemd onder punt drie. Nieuwe technieken worden in de bedrijfseconomie meer en meer gebruikt voor het oplossen van problemen. In dit verband kan men denken aan de technieken van de lineaire programmering, netwerkplanning en voorraadregulering, die men in vrijwel alle moderne bedrijfseconomische leerboeken aantreft. Wat veelal niet is veranderd, is de probleemstelling. Het nieuwe heeft betrekking op de wijze van oplossen van het probleem, de probleemstelling is niet of vrijwel niet veranderd. Dit brengt met zich mee dat de veranderingen genoemd onder de punten één en twee een veel minder grote invloed hebben gehad. Wij zijn

van mening dat dit onjuist is. In het bijzonder de veranderingen voortvloeiende uit punt één moeten mede in de beschouwing worden betrokken. Het gevaar is in dat geval echter niet denkbeeldig, en ongetwijfeld is dit één van de belangrijkste redenen waarom vele bedrijfseconomen terugschrikken van het mede in de beschouwing betrekken van deze veranderingen, dat de bedrijfseconomie dan haar gezicht verliest. Men kan dit naar onze mening voorkomen.

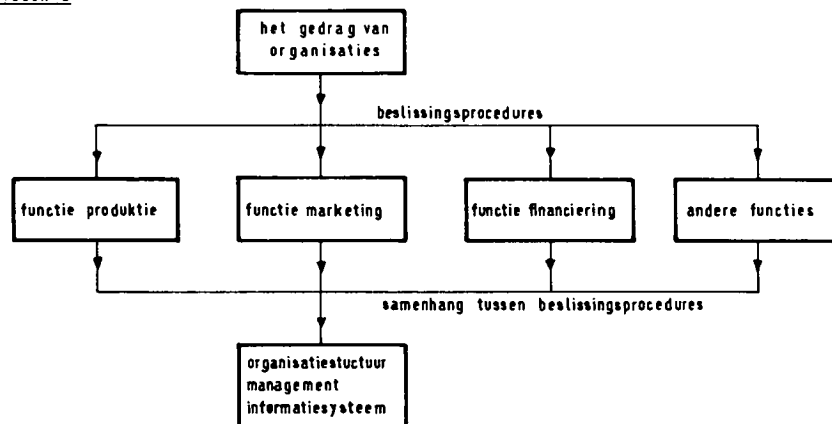
Onze stelling is dat een integratie van de invloed van veranderingen alleen mogelijk is, en ook alleen inhoud kan krijgen d.m.v. de methodologie, d.w.z. het pakket van methoden waarmee men wetenschap bedrijft. Leent het bestaande pakket zich daarvoor niet, dan zal het, wil men een integratie van veranderingen bewerkstelligen, moeten worden aangepast. Doet men dit niet, dan is het gevaar zeer groot dat de geschetste veranderingen op vele verschillende manieren, veelal afhankelijk van de voorkeur van de auteur, in het betrokken vak doordringen. Hierdoor ontstaat voor anderen een beeld van dit vak dat eerder de impressie geeft van een chaos dan van een ordening. Men kan zich bij het raadplegen van recente bedrijfseconomische literatuur dikwijls niet aan de indruk onttrekken dat deze chaotische toestand in de bedrijfseconomie eerder regel dan uitzondering is.

Uiteraard is het niet onze bedoeling in de volgende serie artikelen een chaotisch beeld bij de lezer op te roepen. We willen echter wel de gevolgen van een aantal veranderingen voor de bedrijfseconomie schetsen. Om dit te bereiken kunnen we één van de volgende twee wegen volgen. We kunnen beginnen met een beschouwing over de mogelijke invloed van een aantal veranderingen en daarbij aansluiten met een beschouwing over de methoden om te komen tot een integratie. Een dergelijke benadering doet een vrij groot beroep op de voorkennis van de lezer, terwijl het dikwijls moeilijk is de artikelen min of meer onafhankelijk van elkaar te lezen. We hebben daarom gekozen voor de tweede weg 1). Hierbij zullen we de mening van de afdeling bedrijfseconomie te Groningen over de bedrijfseconomie weergeven. We zullen daarbij op bepaalde punten aandacht besteden aan de invloed van veranderingen op deze opvatting. Dit element zal echter niet de nadruk krijgen. We zullen evenmin voortdurend onze opvatting vergelijken met die van anderen. We willen de lezer een beeld geven hoe wij de bedrijfseconomie zien. Acht de lezer

FIGUUR 1

FIGUUR 2

dit niet voldoende dan moet hij andere beelden van andere plaatsen betrekken.

We gaan er bij onze uiteenzettingen vanuit dat het studieobject van de bedrijfseconomie het proces van beslissen in organisaties is. Om dit proces te kunnen verklaren zullen we aandacht besteden aan drie hoofdonderwerpen; de samenhang ertussen en de relaties met andere onderwerpen zijn weergegeven in figuur één.

De drie hoofdonderwerpen zijn:

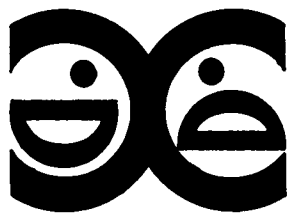
- a. de doelstellingen, de wijze waarop ze worden gevormd en de wijze waarop ze worden beïnvloed door stimuli;
- b. de inhoud van beslissingsprocedures, en in relatie daarmee de wijze waarop gegevens worden verzameld, opgeslagen en verwerkt;
- c. de wijze waarop in een organisatie de elementen van het beslissingsproces, zoals weergegeven in figuur één, met elkaar en de omgeving van de organisatie zijn verbonden.

Centraal in onze benadering van de bedrijfseconomie staat het begrip organisatie. We zullen de reeks artikelen dan ook starten met een serie artikelen over het gedrag van organisaties, waarbij we vooral aandacht besteden aan hoofdonderwerp a. Daarna zullen de procedures worden

besproken, hoofdonderwerp b. Deze procedures zijn de instrumenten waarmee de bedrijfsleiding het proces in de organisatie tracht te beheersen. Gegeven de werkverdeling binnen onze afdeling zullen deze beslissingsprocedures worden onderverdeeld in drie groepen: met name die van de functies productie, marketing en financiering. In welke volgorde deze zullen worden behandeld wordt in één van de volgende overzichtsartikelen nog aangegeven. Naast deze drie functies zal nog aandacht worden besteed aan andere beslissingsprocedures die niet direct tot één van de genoemde functies kunnen worden gerekend. De reeks artikelen zal worden afgesloten met hoofdonderwerp c, waarbij in het bijzonder aandacht zal worden besteed aan de inhoud van en de criteria voor de opbouw van een management informatie systeem.

Schematisch wordt de indeling van de artikelenreeks weergegeven in figuur 2.

1) De lezer die belangstelling heeft voor een uiteenzetting over de gewijzigde methodologische opvatting wordt verwezen naar de drie artikelen van A. Bosman, G. J. van Helden en J. C. Reuijl, Theorie van de onderneming, die deze maand in *ESB* verschijnen. Zie voorts A. Bosman, Het handelen in de economie (I), *Maandblad voor Bedrijfsadministratie en -organisatie*, jrg. 76, 1972, nr. 905.

Verzorgingsstaat en sociologie

DR. A. PEPER

Het afscheid van de Leidse universiteit is voor de socioloog Van Heek aanleiding geweest om zijn laatste college te wijden aan de verhouding tussen de verzorgingsstaat en de sociologie 1). Van Heek behoort tot de eerste generatie van sociologen; dat eerste slaat dan met name op het feit dat hij (en anderen, zoals Hofstra, Hofstee, Den Hollander) een volledige

4. Het gedrag van organisaties

Het eerste deel van de artikelenreeks zal bestaan uit een serie artikelen over het gedrag van organisaties. Gedrag wordt daarbij, in navolging van de psychologie, gedefinieerd als het resultaat van handelen in een organisatie. Het resultaat van handelen — het gedrag — dat ons in eerste instantie interesseert zijn de beslissingen, zie figuur 1, die in een organisatie worden genomen. De inhoud van de beslissingen wordt bepaald door de beslissingsprocedures, zie figuur 1. De verzameling van beslissingsprocedures specificeert de inhoud van het begrip handelen. In tegenstelling met wat in economische literatuur meestal impliciet wordt voorondersteld, gaan wij er expliciet vanuit dat er geen éénduidige relatie bestaat tussen handelen en gedrag. Daarom zullen we eerst behandelen hoe het gedrag in een organisatie wordt bepaald. Om dit te kunnen doen zullen we afzonderlijk het gedrag van mensen en het gedrag van mensen in groepen bespreken. Immers, het samenstel van deze gedragspatronen plus een zelfstandige invloed vanuit de organisatie bepalen het gedrag van de organisatie zelf. Eerst als we de hoofdlijnen voor de beschrijving en de verklaring van dit gedrag hebben besproken, zullen we meer in details ingaan op de wijze waarop dit gedrag vanuit de organisatie kan worden beïnvloed.

A. Bosman

universitaire opleiding in de sociologie gestalte heeft gegeven. Zelf was hij opgeleid als econoom. Het is niet toevallig dat Van Heek, die zelf zo zeer zijn wetenschappelijke werk richtte op vraagstukken van maatschappelijke importantie (sociale stijging en daling, de doorstroming in het onderwijs - het bekende Talentenproject), zich in zijn afscheidsrede met de tanende roem van de verzorgingsstaat („welfare state”) bezighoudt. Het zijn niet in de laatste plaats sociologen geweest, die uitdrukking hebben gegeven aan de crisis waarin het westerse welvaartsbestel zich lijkt te bevinden. Daarmee is tevens gepaard gegaan een zekere malaise-stemming in kringen van sociologen „over het nut en de zin van de sociologie” 2). Dit thema is ook terug te vinden in sommige bijdragen in de bundel opstellen die Van Heek door zijn (vroegere) medewerkers en promovendi is aangeboden 3). Buitenstaanders (m.n. uit andere sociale wetenschappen) die op wat losse indrukken het wetenschappelijke gehalte van de sociologie in twijfel trekken, zouden er goed aan doen — willen zij zich althans op niveau in de discussie mengen — kennis te nemen van deze bijdragen 4). De beste discussies over de methodologie van de sociale wetenschappen vinden niet zonder reden plaats in tijden waarin (onderdelen van) de samenleving problematische trekken begint te vertonen. Maar dit terzijde.

Van Heek vraagt zich af waarom de verzorgingsstaat die als geen ander historisch gebonden systeem zoveel leniging van materiële noden heeft gebracht onderhevig is aan zo'n felle kritiek. Het is immers niet voor bestrijding vatbaar dat de sociale zekerheden (wetgeving) zijn toegenomen, de werkloosheid gering is en het reële inkomen zeer belangrijk is gestegen. Want „het onderscheidende kenmerk van de verzorgingsstaat is, dat de samenleving in de vorm van de staat de verantwoordelijkheid op zich neemt dat voor haar leden een minimum aan gezondheidszorg, economische zekerheid en ‚civilised living’ gewaarborgd is en zij naar gelang van hun geestelijke vermogens kunnen delen in de geestelijke

en culturele verworvenheden van deze samenleving” 5). Maar dit is geen eindpunt, doch een minimum. Vanuit het de laatste jaren opgekomen begrip welzijnsstaat — door Van Heek omschreven als „een samenleving (...), die aan ieder individu optimale mogelijkheden biedt zijn gaven en persoonlijkheid te ontwikkelen” 6) — is de kritiek op de verzorgingsstaat gestimuleerd. Met erkenning van de utopische inslag van het aldus omschreven welzijnsbegrip, kan toch gezegd worden dat het uitnodigt tot een dynamischer interpretatie dan het veelal in termen van voorzieningen opgevatte begrip verzorgingsstaat.

Van Heek wijst er verder op dat het nodig is een onderscheid te maken tussen de begrippen verzorgingsstaat en laatkapitalisme, die historisch gedeeltelijk samenvallen. Het laatkapitalisme ziet hij als een voortzetting van het hoogkapitalisme, dat de overheid onthouding voorschreef op het terrein van de economische politiek. De grondslagen van de laatkapitalistische verzorgingsstaat zijn voornamelijk gelegd door twee economen, Keynes en Beveridge, beiden progressieve liberalen. Zij hebben de wetenschappelijke en praktische instrumenten aangereikt waarmee de overheid krachtig kon ingrijpen in de sociaal-economische ontwikke-

1) F. van Heek, *Verzorgingsstaat en sociologie*, Meppel, 1972.

2) Dit is de titel van de intreerede van A. C. Zijderfeld, hoogleraar te Tilburg, die in een wijsgerig-sociologisch getint verhaal de betekenis van de sociologie voor de samenleving onderzoekt (Meppel, 1972).

3) De bundel is getiteld: *Onderzocht en overdracht*, Rotterdam, 1972 (zie o.m. de bijdragen van Wallenburg, Gadourek, Thoenes, Gevers, van Daalen).

4) In dit verband kan ook nog genoemd worden de bundel van A. W. Gouldner, H. S. Becker, D. L. Phillips en I. Deutscher, *Sociologie als spiegelgevecht*, Amsterdam, 1972. Gouldner en Phillips zijn sinds kort gewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

5) Van Heek, a.w., blz. 6.

6) Van Heek, a.w., blz. 6.

lingen, overigens met behoud — zij het enigszins afgezwakt — van de kapitalistische eigendomsverhoudingen. Het Nederland van 1920-1945 omschrijft hij als een laatkapitalistische staat — een zekere invloed van de overheid, een begin van sociale grondrechten en voorzieningen — „maar nog geen laatkapitalistische verzorgingsstaat” 7).

De kritiek op de verzorgingsstaat wordt gevoerd door de doelstellingen die hij zelf heeft geformuleerd. Wanneer bijv. nog steeds een schrikbarende woningnood heerst, kan moeilijk gezegd worden dat een minimum aan „civilised living” is gerealiseerd. Correctie van deze misstanden hoeft overigens, volgens Van Heek, niet in te houden dat socialisering dient plaats te vinden. Wel wijst hij op wat hij noemt het dualisme van de verzorgingsstaat. Want terwijl „enerzijds gestreefd wordt ieder staatsburger een pakket goederen en diensten te verschaffen op basis van de door de overheid gegarandeerde grondrechten, worden anderzijds deze grondrechten in gevaar gebracht door teveel de beslissing welke goederen of diensten geproduceerd zullen worden over te laten op het slechts op het prijsmechanisme reagerende particulier bedrijfsleven. Botsing van deze tegen gestelde beginselen kan niet uitblijven en de verzorgingsstaat weet slechts zeer gedeeltelijk en geenszins in voldoende mate hier bestaande tegenstellingen te overbruggen” 8). Eén van de oorzaken is ook dat de verzorgingsstaat minder autonoom is dan doorgaans verondersteld wordt. „Hij werkt binnen het kader van instituties, die grotendeels zelf de problemen veroorzaken die de verzorgingsstaat dient op te lossen” 9) (milieu, opschroevende werking van pressiegroepen e.d.).

Het ontbreekt de verzorgingsstaat aan een stimulerende, het gehele maatschappelijke leven overkoepelende ideologie. „De verzorgingsstaat beschikt wel via zijn materiële verworvenheden over een middel dat de meeste van zijn potentiële tegenstanders pacificeert, maar daarom nog niet zijn medestanders inspireert 10) (...)”. „De verzorgingsstaat is door de meerderheid der bevolking wel rationeel aanvaard, maar blijkt niet emotioneel verankerd te zijn. De praktische betekenis van dit gemis komt naar voren wanneer er offers moeten worden gebracht (...)”. „Ten gevolge van zijn eenzijdige oriëntering en gebrek aan stimulerende ideologie toont de verzorgingsstaat ten aanzien van vraagstukken, die niet uitsluitend werkgelegenheid en sociale zekerheid betreffen, een grote hulpeloosheid (...)”. „De liberalen wantrouwen de verzorgingsstaat, de socialisten identificeren zich er niet mee en de neo-marxisten haten hem”. Hij is, in de woorden van Gouldner, een „ad hoc accommodation (...) to group and individual egoism” 11).

Zou men — tegen de achtergrond van wat Van Heek heeft betoogd — niet kunnen zeggen dat de felle ideologische strijd waarvan wij de laatste jaren getuige zijn geweest, moet worden opgevat als een poging de samenleving een enigszins samenbindende ideologie (maatschappijvisie) te verschaffen? Termen als politisering, polarisatie, vermaatschappelijking e.d. geven aan dat er gezocht wordt naar een nieuwe maatschappelijke en persoonlijke zingeving aan het bestaan. Dit proces van heroriëntatie is nog volop aan de gang, al zijn er vermoedingsverschijnselen te constateren. Ook neemt echter het ongeduld toe, ongeduld dat een vruchtbare bodem kan vormen voor daad-

krachtige oplossingen. In de sociologie kan men soortgelijke tendenties waarnemen, in de zin dat de verschillende „scholen” — zonder elkaar vaak voldoende te kennen — in staat van oorlog verkeren. De zgn. marxisten verketteren de zgn. functionalisten, en andersom. Het is daarom dat Van Heek een klemmend pleidooi houdt voor een pluralistische sociologie, d.w.z. een sociologiebeoefening waar plaats is voor verschillende optieken. De plaats die Van Heek zelf heeft gekozen in dit pluralistische geheel, spreekt mij aan, nl. een vorm van onderzoek die een zekere institutioneel-empirische gerichtheid combineert met een gevoel voor sociale relevantie en oog voor historische continuïteit. Dit is uiteraard geen keuze voor een tot niets verplichtende middenpositie, wel een keuze voor een vorm van wetenschapsbeoefening die zich wil blijven voltrekken in het spanningsveld tussen maatschappelijk handelen en wetenschappelijke discipline (bewijsvoering e.d.). Beide kunnen niet altijd het volle pond krijgen. Ontkenning (of veronachtzaming) van dit spanningsveld leidt echter tot een vorm van wetenschapsbeoefening én maatschappelijke actie die de combinatie van bewust en gericht handelen uitsluit. De marges in de vrijheid van handelen zijn dan inmiddels tot onzichtbare proporties teruggebracht.

Bram Peper

7) Van Heek, a.w., blz. 7.

8) Van Heek, a.w., blz. 12.

9) Van Heek, a.w., blz. 13.

10) Van Heek, a.w., blz. 13.

11) Van Heek, a.w., blz. 15.

ESB

Ingezonden

Bevolkingsprognoses

Het artikel Bevolkingsgroei en bevolkingsprognoses in Nederland, door J. Buijs in *ESB* van 1 november jl. heeft uiteraard onze aandacht getrokken. Met de inhoud ervan kunnen wij ons evenwel niet geheel verenigen. Wij nemen daarom de vrijheid de volgende punten onder de aandacht te brengen.

1. Ten onrechte is door de heer Buijs gesteld dat de in de maart-aflevering

1971 van de *Maandstatistiek van bevolking en volksgezondheid* aangekondigde publikatie in de bureaulade is verdwenen. Vrijwel gelijktijdig met de publikatie van het door hem aangehaalde artikel van de *Maandstatistiek* is deze publikatie verschenen onder de titel *Berekeningen omtrent de toekomstige bevolkingsgroei in Nederland in de periode 1970-2000*. (Staatsuitgeverij, 1971).

2. Ten stelligste ontkennen wij dat door het Centraal Bureau voor de Statistiek ter monopolisering van bepaalde taken statistische gegevens worden achtergehouden, zoals door de heer Buijs gesteld. Wij vestigen de aandacht erop dat behalve de in zijn artikel (zonder bronvermelding) opgenomen cijfers van ons Bureau periodiek meer gedetailleerde gegevens worden gepubliceerd over allerhande aspecten van demografische aard. De aandacht zij hierbij gericht op het „Overzicht van enige over de bevolking en de volksgezondheid na 1947 gepubliceerde gegevens” (gepubliceerd in: *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1972*).

3. Lezing van het door de heer Buijs vermelde artikel in de maart-aflevering van de *Maandstatistiek van bevolking en volksgezondheid* bewijst reeds dat Buijs' opmerking, als zou het CBS bij zijn berekeningen zijn uitgegaan van een gefixeerde vruchtbaarheid, volstrekt

ongegrond is. Duidelijk is hierin aan-gegeven dat een voortgaande daling is verondersteld met betrekking tot het in de gezinnen voortgebrachte gemiddeld aantal kinderen. Voorts is ook aange-geven dat rekening is gehouden met een voorlopige continuering van de tendens de wachttijd tussen huwelijk en geboorte langer te doen zijn. Wellicht dat evenwel de hier gepresenteerde tekst voor de heer Buijs te summier was. Met deze tekst werd slechts vooruitgelopen op de pre-sentatie van de uitkomsten van nieuwe vooruitberekeningen welke toen ter perse waren. Bij deze uitkomsten is op uitvoerige wijze aandacht besteed aan de hypothesevorming.

4. Met de heer Buijs zijn we van oor-deel dat de laatste tijd volstrekt nieuwe demografische ontwikkelingen zijn op-getreden. Een analyse van de versnelde geboortedaling vanaf 1970 en een be-zinning op de consequenties daarvan voor het toekomstige bevolkingsverloop is opgenomen in een artikel in de sep-tember-aflevering 1972 van de *Maand-statistiek van bevolking en volksgezond-heid*.

Drs. J. C. van den Brekel,
Hoofd Hoofdafdeling
Bevolkingsstatistiek van het
Centraal Bureau voor de Statistiek

Naschrift

De reactie van Drs. Van den Brekel geeft me aanleiding enige opmerkingen te maken. Ten aanzien van punt 1 kan ik alleen mijn verontschuldigen aanbieden. De stellige ontkenning, dat ter monopolisering bepaalde statistische gegevens worden achtergehouden, verbaast me. Door de aard van het Centraal Bureau voor de Statistiek (het verzamelen van basisgegevens) is een bepaalde mate van monopolisering onvermijdelijk. Technische en/of budget-taire mogelijkheden enerzijds, maar anderzijds ook theoretische overwegin-gen zullen tot een bepaalde keus leiden wat gepubliceerd zal worden, welke gegevens tot een optimaal inzicht leiden 1).

Met een dergelijke keuze zou men vrede kunnen hebben, zelfs als men kritiek heeft op de keus, door een andere benadering van de materie. Een dergelijke situatie kan aanleiding geven tot een in feite ongerechtvaardigde be-schuldiging. Mogelijk speelt dit bij mijn wrevél een rol.

Helaas is er echter wel degelijk reden tot verdergaande kritiek. De in punt 4 genoemde analyse van de hand van Drs. J. C. van den Brekel is bijv. mede geba-seerd op gedetailleerde gegevens, niet al-leen van de leeftijd van de moeders van de recentelijk geboren kinderen, gegevens die niet frequent worden gepubliceerd,

maar bovendien van gegevens over het tijdstip van het in huwelijk treden van deze moeders. Er is dus ten minste sprake van een achterblijven van publikatie van gegevens, die kennelijk wel worden opgesteld. Een achter-blijven, dat misschien kan worden ver-klaard door de explosief snel toege-nomen mogelijkheden voor verwerking van basisgegevens.

Drs. Van den Brekel geeft niet aan waar ergens het punt van overeen-stemming is tussen onze opvattingen en in welke mate er identificatie is met de standpunten ingenomen in de maart-en september-aflevering 1972 van de *Maandstatistiek van Bevolking en Volksgezondheid*. Mijn bezwaar ten aanzien van de prognoses is, dat deze door de blijken de lange bewerkings-tijd gevoerde procedure, ook wel door be-paalde uitgangspunten, maar tenslotte vooral door het uiteindelijke resultaat een totaal onjuist beeld geven van de werkelijkheid; bovendien is dit beeld misleidend. Het is mogelijk zonder uitgebreide hulpmiddelen prognoses te maken die nauwkeuriger zijn. Werkelijk nauwkeurige prognoses zullen moeten wachten tot de nieuwe patronen van de specifieke vruchtbaarheid zich hebben gevormd.

Iets over de inhoud van de analyses van de heer Van den Brekel zou ik willen opmerken. Een van de factoren die bij-dragen tot de verminderde vruchtbaar-heid is de daling daarvan bij jongere vrouwen. Deze daling blijkt uit een toenemende afstand tussen het tijdstip van huwelijksluiting en geboorte van het eerste kind. Er is een statistisch ver-band tussen de leeftijd der vrouw bij het sluiten van het huwelijk, respectievelijk de geboorte van het eerste kind en de uiteindelijke gezinsgrootte. Tot voor kort kon men door de nauwe correlatie van beide gebeurtenissen niet vast stellen welke van beide bepalend is. De heer Van den Brekel neemt aan, dat de leeftijd bij het huwelijk doorslaggevend is. Een willekeurige keus; de leeftijd van de vrouw bij de geboorte van het eerste kind lijkt me een minstens gelijkwaardige keus, waarbij een groter deel van de verminderde vruchtbaarheid kan worden verklaard. Echter in geen geval, zoals ook uit de in de september-aflevering gepubliceerde tabellen blijkt, de gehele daling van de vruchtbaarheid.

Behalve dat deze uitgangsstelling aanvechtbaar is, overschrijdt men met een dergelijke probleemstelling de grenzen van de demografie en gaat men zich op sociologisch terrein begeven. Hoewel de gepubliceerde gegevens een concrete basis voor interessante onder-zoeken over de achtergrond van de daling van de vruchtbaarheid zou zijn, lijkt me aanvullend sociologisch onder-zoek noodzakelijk. Er wordt te weinig geconstateerd en teveel verklaard.

Onbegrijpelijk en in ieder geval in

strijd met de demografische werkelijk-heid van ontwikkelde landen is een nieuwe stelling of veronderstelling van de heer Van den Brekel in de september-aflevering. Er zou een tendens bestaan die leidt tot het instellen van een even-wicht. Een periode van evenwicht, van een zich ten naaste bij precies reproduce-rende bevolking zou te verwachten zijn (blz. 274) 2). De cijfers van een groot aantal landen, waaronder de Verenigde Staten, West-Duitsland en zeker ook ons land duiden op een periode van een onvolledige reproductie; daarbij daalt de specifieke vruchtbaarheid nog steeds.

J. Buijs

1) Dit is uiteraard een algemeen probleem. Hoewel mijn kennis van de verschillende publikaties geen definitief oordeel toelaat, doet vergelijking met bijv. de gegevens ge-publiceerd in *Wirtschaft und Statistik*, van het Statistisches Bundesamt te Wiesbaden vermoeden dat kwaliteit en gedetailleerdheid van de door het CBS gepubliceerde gegevens van Nederland bepaald geen slecht figuur slaan. Dat neemt niet weg, dat men gemakke-lijk een verlanglijstje van te publiceren data kan opstellen.

2) Het is mij bepaald onduidelijk, op grond waarvan men tot de mening komt dat er een natuurlijke tendens is tot stabilisering van de *vruchtbaarheid* op een niveau dat precies tot reproductie leidt. Geboortebepkering op een schaal bepalend voor te reproductie is een betrekkelijk nieuw verschijnsel in de geschiedenis. Daarvoor bepaalden de be-staansmogelijkheden de omvang van een bevolking. Door de technische vooruitgang is de bevolking nagenoeg voortdurend ge-groeid (zie bijv. het artikel Demographie van mevr. Schwidetzky-Roesing, in *Anthropo-logie*, Fischer Bücherei, blz. 48/49). Bepaalde verbeteringen leidden tot een versnelling van de bevolkingsgroei (invoeren van het haam; bijv. B. H. Slicher van Bath, *Agrarische Geschiedenis van West-Europa*, blz. 72/73). Een bepaalde tendens tot een exacte hand-having van de bevolkingsgrootte kan men mogelijk constateren bij niet- of laat-feodale agrarische gemeenschappen, waar dit ener-zijds bereikt wordt door bewuste geboorte-bepkering, anderzijds door het niet huwen van overtallige „kinderen”, die geen eigen bedrijf kunnen verwerven. De snelle bevolkingsgroei in Europa valt ten dele samen met de ontbinding van deze gemeenschappen. Hier is een rationele factor i.c. het beschik-baar aantal agrarische bedrijven, dat repro-ductie exact verklaart. Behalve geboorte-bepkering neemt het op peil houden van de bevolking verschillende vormen aan: bijv. huwelijkswetgeving in veel Duitse staten, emigratie (Polen), levering huursoldaten (Zwitserland) om er erna te noemen. Maar ook hier kan men ternauwernood van be-wuste geboortebepkering spreken.

RECTIFICATIE

In *ESB* van 3 januari schreef ik in mijn artikel „Drie wonderen”, dat het Bureau Milieuhygiëne in 1972 door de Raad van Nederlandse Werkgevers-verbonden werd opgericht. Dit bureau werd echter in 1967 en niet in 1972 opgericht.

L.H.

Drs. J. G. Springer: Subsidiëring van kerkgenootschappen. Publikatie van de stichting Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, 's-Gravenhage, 1972, 42 blz., f. 4,75.

De stichting Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven heeft een studie gepubliceerd, die in feite de gehele financiële verhouding raakt tussen de overheid en de kerken. Dit is een belangrijk onderwerp. Niet omdat het hier om grote uitgavenposten gaat, die het evenwicht in het overheidsbudget kunnen beïnvloeden. In het totale uitgaven-schema van de overheid gaat het slechts om zeer bescheiden geldstromen, die zich van de overheid naar de kerken bewegen. Er komen echter telkens vragen van zeer principiële aard naar voren, die aan een herziening van de bestaande, zonder twijfel gebrekkige, regelingen in de weg staan.

De schrijver van deze studie, Drs. J. G. Springer, bespreekt na zijn inleiding de twee geldstromen, waarom het in hoofdzaak gaat, te weten die ex artikel 185 van de Grondwet en die voortvloeiend uit de Wet premie kerkenbouw van 1962. Daarna volgt het hoofdstuk Analyse, waarin de principiële punten aan de orde komen: de onafhankelijkheid van de kerken, de financiële positie, de godsdienstvrijheid, de randkerkelijken, de activiteiten van de kerken zelf. Tenslotte komt dan de vraag aan de orde, of godsdienst een „merit-good” is, waarvan de overheid het gebruik door middel van een subsidie behoort te bevorderen.

In deze paragrafen heeft de auteur een reeks van problemen aan de orde gesteld, waarvan te zijner tijd regering en volksvertegenwoordiging een dankbaar gebruik zullen maken, wanneer een wettelijke regeling van de financiële verhouding tussen kerk en overheid aan de orde komt.

Wanneer ik dan nu vanuit de kerk enkele opmerkingen over dit waardevolle werkstuk mag maken, dan zou ik de wellicht paradoxaal klinkende stelling voorop willen stellen, dat de twee zojuist genoemde geldstromen, waarover het in hoofdzaak gaat, geen subsidies zijn; de traktementen ex artikel 185 niet en de kerkbouwsubsidies niet. Dit vereist echter toelichting.

Reeds in de middeleeuwen was het ge-

bruikelijk, dat voor de stichting van een kerk een zeker grondbezit aanwezig moest zijn, waarvan de opbrengst diende voor het levensonderhoud van degene, die de kerkdiensten verzorgde. Toen de overheid dit grondbezit geleidelijk aan zich trok, nam zij daarmee ook deze verplichting over. De huidige rijkstraktementen moeten dus geacht worden, het volledige jaarsalaris van een predikant of pastoor te vertegenwoordigen.

De overheid is tot deze uitkering verplicht. Zij heeft haar echter nooit aangepast aan de waardevermindering van het ruilmiddel en evenmin aan de uitbreiding der bevolking.

Algemeen wil men deze verouderde regeling door een andere vervangen. Afkopen is echter vrijwel onuitvoerbaar vanwege de veelheid van personen en instellingen, aan welke de uitkeringen worden gedaan. Vandaar dat de Commissie-Van Walsum de tegenwoordige uitkering van ruim f. 3 mln. per jaar wil vervangen door een uitkering van f. 50 mln. per jaar, waarin ook de na 1815 ontstane kerkgenootschappen zouden delen.

Hiermede echter is het begrip *subsidie* binnengehaald, waardoor allerlei principiële en minder principiële argumenten aan de orde zijn gekomen.

De regering heeft bij de publikatie van het rapport-Van Walsum een eigen nota gevoegd, waarin zij de gedachte van subsidiëring afwijst en voorstelt de bestaande uitkering tegen 6% af te kopen, waarvoor een bedrag van circa f. 60 mln. voor éénmaal gemoed zou zijn.

De premies ingevolge de Wet premie kerkenbouw liggen op een geheel ander terrein. Zij hebben te maken met de grote bouwnood, die tijdens oorlog en bezetting is ontstaan en die maakte, dat op korte termijn veel stedegebouw, veel woningbouw, veel bouw voor gezondheid en voor recreatie tot stand moest worden gebracht.

Het snelle tempo, waarin dit alles moest plaats hebben vanwege de ernstige achterstand, leidde tot overspanning van de bouwmarkt en tot stijging van

de bouwkosten. Ten einde de bouw te stimuleren, voerde de overheid subsidiëringssystemen in: voor woningbouw, voor wegenbouw, voor ziekenhuisbouw, enz. De subsidie voor woningbouw bijv. beperkte zich niet tot de bouw voor weinig draagkrachtigen. Neen, ook allerlei groepen, die normaliter zelf in hun huisvesting konden voorzien, werden en worden gesubsidieerd, zodat thans nog 82% van alle nieuwe woningen met subsidie wordt gebouwd.

In dit kader wordt sedert 1962 ook de kerkenbouw gesubsidieerd, omdat deze tot de stedegebouwkundige afbouw behoort, zonder welke een woongebied niet voltooid is. Dit blijkt bijv. uit het feit dat, terwijl alle zaken van de kerken door de minister van Financiën worden behandeld, de premie kerkenbouw onder de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening ressorteert. De einddatum van deze wet is thans 1 maart 1975. Aangenomen mag worden, dat de ruimtelijke ontwikkeling dan wat rustiger zal zijn geworden en dat dan ook de woningbouwsubsidies vervangen zullen zijn door individuele huursubsidies op sociale indicatie. Voor de huidige kerkenbouwpremies zal dan geen plaats meer zijn.

In de toekomst zal de strijd dus gaan tussen afkoop van de uitkering ingevolge artikel 185 met een bedrag ineens of vervanging door een jaarlijks subsidie, dat belangrijk hoger komt en dus werkelijk het karakter van een subsidie gaat dragen.

In het laatste geval komen de grote principiële vragen aan de orde, waarover Drs. Springer in paragraaf 4 handelt. Ik zie de geschillen, die zich hierover zullen voordoen, nog niet zo spoedig opgelost. Ik noem er enkele op: Is de financiële situatie van de kerken zo slecht? Zo ja, hoe komt dit? In hoeverre is het godsdienstig leven voor brede lagen van ons volk van betekenis? Kunnen de kerken werkelijk niet de nodige gelden opbrengen? Moet men de traditionele kerken subsidiëren, terwijl de activiteit van andere groepen veel groter is? Zijn er voor subsidiëring van de kerken geen andere argumenten dan dat een krachtig kerkelijk leven van openbaar belang is?

Zo kan men doorgaan met vragen, die des te moeilijker worden naar mate meer principiële punten in het geding komen. Ik voorzie dan ook in de komende tijd nog moeilijke gedachtenwisselingen, waarbij echter zij, die tenslotte de beslissing zullen moeten nemen, kunnen profiteren van deze studie, waarin de problemen duidelijk worden gesteld en gedocumenteerd.

Ook zonder dat men het in alles met Drs. Springer eens is, kan men van zijn werk veel profijt hebben.

H. G. van Beusekom

Daan van Heere en Han Hidalgo: Buitenlandse arbeiders in Rotterdam. Nummer 13 van de reeks Actif, Prisma-Lektuurvoorlichting, Parkweg 20a, Voorburg, 127 blz., f. 6 + f. 1,75 administratie- en verzendkosten.

Deze publikatie van de Protestantse Stichting tot Bevordering van het Bibliotheekwezen en de Lektuurvoorlichting in Nederland werd uitgegeven in opdracht van het Interuniversitair Instituut Normen en Waarden in de Samenleving te Rotterdam in samenwerking met Kerk en Wereld te Driebergen en Prisma-Lektuurvoorlichting te Voorburg en is een voortzetting op de reeks Horstcahiers van Kerk en Wereld.

De auteurs hebben in deze publikatie die ze hun „werkboek” noemen gebruik gemaakt van zeer recent documentatiemateriaal, met als doel iedere geïnteresseerde inzicht te bieden in een verontrustend politiek-sociaal probleem.

Bij de opzet van het werkboek hadden men niet de bedoeling er een „wetenschappelijk stuk” van te maken. Meer voor ogen stond enkele grote lijnen aan te brengen in een ingewikkeld maatschappelijk vraagstuk.

Schrijvers zijn nl. van mening dat de problemen rondom buitenlandse arbeiders een maatschappelijk en daarom een *politiek* vraagstuk is. Dus niet iets waarmee de „wetenschap” zich vrijblijvend kan bezighouden. Tevens wordt aandacht besteed aan bepaalde vormen van actie.

De problemen, zoals huisvesting, opvang en sociale begeleiding, onderwijs e.d., rondom buitenlandse arbeiders in Rotterdam staan in dit werkcachier centraal.

Aan het eind van het werkcachier is een selectie opgenomen van de literatuur, die in de tekst werd verwerkt, alsmede een lijst van namen en adressen van personen en instanties die werkzaam zijn op het gebied van de problemen rondom de buitenlandse arbeiders in Rotterdam.

Debiteurenadministratie. NIVRA-geschrift nr. 9, uitgave van de Orde Nederlands Instituut van Registeraccountants, postbus 7984, Amsterdam, mei 1972, 40 blz., f. 6 (voor studenten f. 4).

Rapport van de subcommissie Debiteurenadministratie van de Commissie van Advies inzake Organisatie-

vraagstukken, over de verschillende vormen en methoden van debiteurenadministratie ten einde de criteria vast te stellen voor de voorkeur die aan een bepaalde vorm of methode in een bepaald geval zou moeten worden gegeven. Onder debiteurenadministratie wordt in deze uitgave verstaan de organisatie van de informatieverzorging met betrekking tot vorderingen.

In de eerste plaats werd een theoretische analyse gemaakt, gericht op het opsporen van de invloeden die bepalend zijn voor de verschijningsvormen van de debiteurenadministratie. In de tweede plaats werd door middel van interviews een beeld gevormd van de praktijk van de debiteurenadministratie in een aantal bedrijven van verschillende aard.

The chemical industry/L'industrie chimique, 1970/1971. OECD, Parijs, 1972, 188 blz., \$ 6,50.

Rapport over de chemische industrie in de lidstaten van de OECD. Bevat informatie over 1. vraag naar en aanbod van chemische producten, grondstoffen, werkgelegenheid, investeringen, prijsontwikkelingen; 2. de trend in enkele chemische bedrijfstakken; 3. internationale handel; 4. ontwikkelingen in 1971.

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

t.b.v. het Directoraat-Generaal voor de Wetenschappen, Afdeling Coördinatie wetenschapsbeleid

medewerker

Taak: meewerken aan de organisatie van interdepartementale wetenschappelijke projecten; voorbereiden van vergaderingen, behandelen van algemene vraagstukken m.b.t. het wetenschapsbeleid.

Vereist: universitaire opleiding, b.v.k. rechten, economie, wis- en natuurkunde of technische wetenschappen. Redactionele ervaring.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 3183,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturenummer 2-5719/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 7% vakantiegeld.